

आधुनिक

शेळीपालन

- १) शेळी पालनासाठी शासकीय योजना आणि अर्ज कुठे करावा.)
- २) शेळीपालनाचे प्रकार आणि शेड उभारणी.)
- ३) महाराष्ट्रातील शेळीच्या जाती, शारीरिक गुणधर्म, जातीची निवड आणि पैदाशीसाठी नरची निवड.)
- ४) शेळीपालनासाठी गोठ्याचे व्यवस्थापन.)
- ५) आहाराचे नियोजन, पाणी आणि लसीकरण.)
- ६) शेळ्यांमधील आजाराची लक्षणे, कारणे, उपचार, प्रतिबंध
- ७) गाभण काळातील शेळ्यांचे आहार.)
- ८) नवजात करडू ची घ्यावयाची काळजी, करडांचे आहार, खुराक, मृत्यू चे प्रमाण आणि कारणे, व्यवस्थापन, संगोपन
- ९) हिवाळ्यात शेळ्यांचे आजार आणि घ्यावयाची काळजी.)
- १०) शेळीपालनात नोंदवाहीचे महत्त्व, कारणे, नोंदवाहीचे मांडणी कशी करावी.)
- ११) बोअर शेळी पालनाविषयी माहिती

शेळीपालन संपूर्ण मार्गदर्शिका

शासकीय योजना, तंत्र आणि संपूर्ण व्यवस्थापन

अनुक्रमणिका

1)शेळी पालनासाठी शासकीय योजना.

A)शेळीपालन अनुदानासाठी अर्ज कुठे करावा.

2)शेळीपालन शेड उभारणी कशी करावी.

3)शेळी पालनाचे प्रकार.

4)शेतकऱ्यांचे शेळी विषयक गैरसमज आणि विमा.

5)शेतीपासून तयार होणारी उत्पादने.

6)शेळी-मेंढीच्या जाती.

A)पैदाशीसाठी नराची निवड.

7)महाराष्ट्रातील विविध शेळ्यांच्या जाती आणि शारीरिक गुणधर्म.

8)शेळीपालनात नोंदवहीचे महत्त्व.

A)नोंदवाहीची कारणे.

B)नोंदवह्यांची मांडणी कशी असावी.

9)करडांचे व्यवस्थापन.

A)आरोग्य व्यवस्थापन.

B)करडांची वाढ.

C)थंडीत करडांची काळजी.

10) बोअर शेळीपालन विषयी माहिती.

11)शेळ्यांची निवड कशी करावी.

A)पैदाशीसाठी नराची निवड.

B)शेळीपालनासाठी जाती निवड.

12)शेळ्यांच्या प्रजननावरील लक्ष.

13)नवजात करडांचे संगोपन.

14)शेळ्यांसाठी चारा नियोजन.

15)शेळ्यांमधील आजाराची कारणे, लक्षणे, उपचार, प्रतिबंध.

16)शेळीपालन गोठ्यातील व्यवस्थापन.

A)शेळ्यांचे आहार व्यवस्थापन.

B)स्वच्छ पाणी आणि लसीकरण.

17)गाभकाळातील शेळ्यांचा आहार.

18)नवजात करडाची घ्यावयाची काळजी.

A)करडाच्या चाऱ्याचे नियोजन.

B)करडांचे संगोपन करताना.

19)शेळीपालन आणि तांत्रिक मार्गदर्शन.

20)करडू आहार,प्रथिनयुक्त, खुराक,मृत्यू चे प्रमाण आणि कारणे, व्यवस्थापन.

21)हिवाळ्यात शेळ्या-मेंढ्यात होणारे आजार व घ्यावयाची काळजी.

1)शेळी पालनासाठी शासकीय योजना

शेळी पालनासाठी सरकार देणार ९० % सबसिडी

भारतातील ६५ टक्के जनता शेती व्यावसाय करते. देशातील अनेक शेतकरी शेतीपूरक व्यावसाय म्हणून पशूपालन करतात. पशूपालन हा केवळ भारतातच नव्हे तर जगभरात जलदगतीने वाढणारा शेतीपूरक व्यवसाय आहे. शेतीनंतर, पशुसंवर्धन हा शेतकऱ्यांच्या उत्पादनाचा दुसरा सर्वात मोठा स्रोत असतो. शेळी पालन हा शेतीपूरक व्यवसाय असून कमी भांडवल व कमी जागेत हा व्यवसाय करता येण्यासारखा आहे. शेळ्यांना इतर जनावरांपेक्षा खूप कमी प्रमाणात खाद्य लागते. साधारणतः एका गाईला

लागणाऱ्या खाद्यामध्ये १० शेळ्या जगू शकतात.
त्यामुळे अल्प भूधारकांसाठी हा व्यवसाय अतिशय
फायदेशीर आहे.

खाद्याचे , शेळ्यांच्या आरोग्याचे , निवाऱ्याचे
व पिण्यासाठी लागणाऱ्या पाण्याचे योग्य नियोजन
केल्यास हा व्यवसाय शेतकऱ्यांसाठी खुप फायदेशीर
ठरतो. हीच बाब लक्षात घेऊन केंद्र सरकार व राज्य
सरकार शेतकऱ्यांना अधिकाधिक प्रोत्साहन
देण्यासाठी विविध योजना राबवित आहेत. अलीकडे,
केंद्र सरकारने मेंढी, बकरी आणि डुक्कर पालन
अनुदान देण्याचा निर्णय घेतला. मेंढ्या, बकरी आणि
डुक्कर असे पशुसंवर्धन व्यावसाय वाढवण्याच्या
उद्देशाने उत्तरप्रदेश राज्यात पशुसंवर्धन विभागाद्वारे
ग्रामीण बँकयार्ड योजना सुरू करण्यात आली आहे.
या योजनेत शेळी, मेंढी व डुक्कर या पशूंचा समावेश
होतो. केंद्रसरकार इतर राज्यातही अशा प्रकारची
योजना राबवण्याचा विचार करत आहे.

A)अर्ज कुठे करायचा ?

हे अनुदान मिळवण्यासाठी तालुका पातळीवरील पशुवैद्यकीय अधिकाऱ्यांकडे अर्ज सादर करू शकतो. लाभार्थ्यांची निवड जिल्हास्तरीय निवड समितीद्वारे केली जाते. या योजनेसाठी केंद्र सरकार ६०%, राज्य सरकार ३०% तर उर्वरित १०% लाभार्थ्यांना भरावे लागणार आहेत. अशाप्रकारे मेंढ्या व शेळीपालकांना रु. ६६०० आणि डुक्कर पालन लाभार्थ्यांना रु. २१०० जमा करावे लागतील. तर योजनेचा उर्वरित निधी आरटीजीएसमार्फत लाभार्थ्यांच्या खात्यात समान हप्त्यात जमा केला जाईल. शेळी पालनासाठी सरकार देणार ९० % सबसिडी

2)शेळीपालन शेड उभारणी कशी करावी...

नमस्कार, शेतकरी मित्रांनो, आज या भागात आपण पाहणार आहोत शेळीपालन करत असताना शेड बांधणी कशीअसावी या विषयी थोडक्यात शेड चे काही फोटो दिली आहेत व थोडक्यात माहिती पन या ठिकाणी आम्ही देत आहोत, आपल्या बजट नुसार व जागा आणि शेळ्यांची संख्या या नुसार तुम्ही करू शकता.शस्क तो शेडची बांधणी ही वरील फोटोत दाखवली त्याप्रमाणे करावा जेनेकरून शेळी लघवी किंवा लेडी हे लाकडी फळी तुन खाली पडेल व वरती शेळीला घान होणार नाही व ओलावा होत नाही त्यामुळे इतर बिमारीपासुन शेळीचा बचाव होतो.

शेड मधे अशा लाकडी पाटी चा फळी चा वापर करावा जेनेकरून शेळीची लेढि व लघवी ही खाली पडेल,व अशि लाकडी पाटी मुळे जमीन ओली राहील्याने सरदी,खुराचे पायाचे अजार होत असतात,आणि खाली जमीन चाटल्याणे लाळेवाटे जमीणीचे जंतु पोटात जाऊन जे छोटे मोटे आजार जडतात त्यापासून बचाव होतो,उन्नाळ्यात थंड आणि हिवाळ्यात गरम अशी उब शेळ्यांना लाकडी फळ्या देत असतात,त्यामुळे लाकडी फळ्याचे खुप महत्त्व आहे,जर लाकडी फळ्या परवडत नसतील तर बांबुची तटी किंवा जर शेड जमीन लेवल असेल तर जमीन चांगली निवडावी किंवा जमिनीवर आडव्या विटा आंथरून पन करू शकता,जेने करून लघवी ते विटा शोशुन घेतील जमीन ओली रहाणार नाही.

शेळ्यांची संख्या व शेडचा आकार व आपल्या उपलब्ध जागेनुसार वरील फोटोत दाखवल्या प्रमाणे शेडच्या समोर शेळ्यांना पाच पावली म्हणतात तसे पाये मोकळे करण्यासाठी व खालेल अन्न पचन होण्यासाठी मोकळी थोडी का होईना जागा सोडावी जेनेकरून शेळ्या हिवाळ्यात उन खातात व फिरत असतात, दीवसातुन दोन वेळा तरी त्यांना मोकळ्या जागेत फिरू द्यावे.

शेडमध्ये मध्यभागी अशी जागा सोडावी जेनेकरून आपण चारा टाकण्यासाठी जाऊ शकतो व पहाणी करण्यासाठी शेवटपर्यंत जाता येते व सर्व शेळ्यांना खाद्य व पाणी पाजता येते.

शेडच्या समोर जी जागा सोडली त्या जागेमध्ये अशी जागो जागी पाणी ठेवावे पोटभर पाणी त्यांना मिळाल पाहिजे.

शेडच्या समोरील जागेत असे चारा खाण्यासाठी

गव्हान किंवा टोपले ठेवावे जसी भुक लागेल त्याप्रमाणे खात रहातील, भरपुर चारा आणि पाणी याची व्यवस्था करावी, उत्तम आरोग्य बनण्यासाठी पुरक आहार आणि पाणी आवश्यक असते. आहार आणि आरोग्य चांगले झाले तर व्यवसाय चांगला होईल. उत्तपन वाढेल.

खाली काही शेडची फोटो आहेत आपल्या बजट व सोईनुसार हलके भारी शेडची उभारणी करावी. सुरूवात असेल तर नवीन असाल तर कमी भांडवल व कमी शेळ्या व झोपडी पाचट व कडबा ताटवा वापरून करावे. जसा अनुभव येईल त्याप्रमाणे व्यवसायात वाढ करू शकता,

शेळी ही गरीबाची गाय अस म्हटले जाते.

आणि शेळी पालनात जगात भारताचा प्रथम क्रमांक आहे.

3) शेळी पालनाचे प्रकार

शेळी पालन करण्याचे तीन प्रकार आहेत. परंपरागत पद्धत, अर्धबंदिस्त पद्धत आणि बंदिस्त पद्धत. परंपरागत पद्धतीत शेळ्यांना चरण्यास मोकळे सोडले जाते. त्यांच्यामागे एखादा गुराखी असतो आणि तो दिवसभर त्यांना लोकांच्या बांधांना, कुपाट्यांना आणि कुरणांमध्ये चारून संध्याकाळी घरी आणतो. मग दुसऱ्या दिवशी सकाळी चरायला सोडेपर्यंत त्यांना काही खाऊ घालण्याची गरज पडत नाही. अशाच पद्धतीने आपल्या राज्यात शेळ्या मोठ्या प्रमाणावर पाळल्या जात आहेत. परंतु या पद्धतीत काही फायदे आहेत आणि काही दोषही आहेत. फायदा असा की, या पद्धतीत चारा-पाण्यावर काही खर्च होत नाही. त्यामुळे नफ्या-तोट्याचा काही प्रश्नच नसतो. मात्र या पद्धतीने झार मोठ्या प्रमाणावर शेळ्या पाळता येत नाहीत. एखाद्या सुशिक्षित शेतकऱ्याला शेळी

पालनाचा उद्योग फार मोठ्या प्रमाणावर करून तीन-चारशे शेळ्या पाळायच्या असतील तर त्याला ही मोकाट पद्धत काही उपयोगाची नाही. त्यामुळे बंदिस्त शेळीपालन ही पद्धत आता पुढे आली आहे. जसे आपण कोंबड्या पाळतो आणि त्यांना एका पिंजर्यामध्ये कायम कोंडून ठेवून तिथे त्यांना चारापाणी देतो. तशाच पद्धतीने काही विशिष्ट प्रकारचा गोठा तयार करून त्यात शेळ्या कायमच्या ठाणबंद ठेवल्या जातात. त्याला बंदिस्त किंवा बंदगोठा शेळीपालन असे म्हटले जाते.

त्याशिवाय ज्या शेतकऱ्यांना पूर्णपणे बंदिस्त शेळीपालन शक्य नाही आणि पूर्णपणे मोकाट शेळीपालनही शक्य नाही अशा शेतकऱ्यांना अर्धबंदिस्त शेळीपालन उपयुक्त ठरते. त्यामध्ये थोडा वेळ शेळ्या ठाणबंद केल्या जातात आणि थोडा वेळ चरायला सोडल्या जातात. या पद्धतीला अर्धबंदिस्त

शेळीपालन म्हणतात. मोकाट किंवा अर्धबंदिस्त शेळी पालनासाठी कुरणांची गरज असते. परंतु सध्या कुरणे कमी होत चालली आहेत. त्यामुळे पुढच्या काळात बंदगोठा शेळीपालन हा प्रकारच अधिक व्यवहार्य ठरणार आहे. मोकाट शेळी पालनामध्ये आंतरप्रजनन होत असते. त्यामुळे शेळीचा दर्जा घसरतो. पण बंदिस्त शेळीपालनामध्ये आपण प्रजनानवर नियंत्रण ठेवू शकतो. बंदिस्त पालनात शेळ्यांच्या चार्यावर आणि आहारावर खर्च होतो ही गोष्ट खरी आहे. परंतु आपण व्यवस्थित चारा आणि आहार देत असल्यामुळे या पद्धतीतील शेळ्यांचे वजन भराभर वाढत जाते. जी गोष्ट मोकाट शेळी पालनात शक्य नाही. बंदिस्त शेळी पालनाचा आणखी एक झायदा म्हणजे आपण या पद्धतीत शेळ्यांच्या रोगराईवर नियंत्रण आणि लक्ष ठेवू शकतो. बंदिस्त शेळीपालन करणार्यांनी आपल्या पारंपरिक पद्धतीनेच गोठा तयार करावा. या गोठ्यामध्ये दोन भाग करावेत. निम्न्या भागावर छप्पर असावे तर निम्मा भाग

छपराविना परंतु आजूबाजूने कुंपण असलेले असावे. म्हणजे काही काळ शेळ्या छपराच्या गोठ्यात राहतील आणि काही काळ मोकळ्या हवेला छप्पर नसलेल्या गोठ्यात येतील.

कोंबड्याप्रमाणे त्यांना चोवीस तासात छपराच्या गोठ्यात बांधण्याची गरज नाही. गोठा थोडा उंचावर बांधावा. त्यात हवा खेळावी यासाठी आजूबाजूला जाळी असावी. तसेच पावसाचे पाणी गोठ्यात येणार नाही याची दक्षता घ्यावी. सिमेंट पाईपचे दोन अर्ध गोलाकार तुकडे करून त्यांच्या गव्हाणी बनवाव्यात. त्या गव्हाणीमध्ये चारा आणि खुराक टाकता यावा. अशाच पाईपाचा वापर पिण्याच्या पाण्यासाठीही करता येईल. हा गोठा बांधताना एक गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे की, गोठा बांधण्यासाठी फार खर्च करू नये. क्राँक्रीटच्या भिंती, सिमेंटचे पत्रे यांची काहीही आवश्यकता नाही. मात्र कोणाला हौस

म्हणून पॉश गोठा बांधायचा असेल तर त्यांना कोण अडवणार ? परंतु अशा गोठ्यावर होणारा खर्च हा अनुत्पादक खर्च असतो आणि तो शेळ्यांच्या व्यवसायातून वसूल होणे अवघड जाते. मग नफ्या-तोट्याचे गणित बिघडते. शेळी पालन उद्योगामध्ये शेळीचे आरोग्य हा विषय सर्वात महत्वाचा असतो. त्यामुळे शेळीचा गोठा तयार करताना आरोग्याचा विचार करावा लागतो. विशेषतः शेळ्यांचे मलमूत्र त्या गोठ्यात साचून राहणार नाही याची दक्षता घ्यावी लागते.

4)शेतकऱ्याचे शेळीविषयक गैरसमज आणि विमा

अजूनही बऱ्याच शेतकऱ्यांमध्ये शेळ्यांच्या मरण्याविषयी काही गैरसमज आहेत. शेळ्यांना रोग होऊन त्या पटापट मरतात असे बऱ्याच लोकांना वाटते. मात्र असे शेळ्या मरण्याचे प्रकार अपवादात्मक असतात. परंतु असा एखादा प्रकार घडला की, त्याच्या बातम्या वृत्तपत्रात मोठ्या प्रमाणावर छापून येतात आणि आधीच असलेला गैरसमज अधिक दृढ होतो. याचा अर्थ शेळ्या मरत नाहीत असा नाही, तर असे प्रकार फार कमी असतात आणि शेळ्यांच्या विविध रोगांसाठी द्यावयाच्या लसी वेळेवर दिल्या तसेच अधूनमधून आवश्यक असलेले औषध त्यांना देत गेलो तर शेळ्या मरण्याची शक्यता नसते. शेळ्यांच्या अंगावर गोचीड, पिसवा, उवा, लिखा यांचाही प्रादुर्भाव होण्याची शक्यता असते. त्यासाठी त्यांना अधूनमधून गोचीडनाशक पाण्याची आंघोळ

घालावी. शेळ्यांना जंतनाशक औषध सुद्धा पाजावे लागते. ते वर्षातून दोनदा पाजले जाते. अशा औषधांची माहिती आणि उपचार यासंबंधी आपल्या नजिकच्या जनावरांच्या दवाखान्यात जाऊन चौकशी करावी. त्यातल्या काही लसी या दवाखान्यात मिळत असतात. त्यांचा वापर करावा.

शेळ्यांवर असा इलाज करूनही शेळी काही अनामिक कारणाने मरू शकते. तिच्या अशा मृत्यूनंतर तिची भरपाई मिळण्यासाठी शेळीचा विमा उतरवावा. मध्येच शेळी अचानक मेली तर विमा कंपनीकडून भरपाई मिळू शकते. महाराष्ट्रामध्ये शेळी पालनाच्या व्यवसायाला चांगला वाव आहे आणि शेतकऱ्यांची या व्यवसायामुळे आर्थिक अरिष्टातून सुटका होऊ शकते हेही लक्षात आलेले आहे. त्यामुळे महाराष्ट्र शासन सुद्धा या व्यवसायाला चालना देण्याचा प्रयत्न करत आहे. जिल्हा उद्योग केंद्र आणि

महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र अशा उद्योगांचे प्रशिक्षण देणार्या संस्था शेळी पालनाचे प्रशिक्षण देणारे वर्ग आयोजित करित आहेत. ज्या शेतकऱ्यांना बंदगोठा शेळी पालन करण्यामध्ये रूची असेल आणि या व्यवसायात काही करण्याची इच्छा असेल त्या शेतकऱ्यांनी आपल्या जिल्ह्याच्या ठिकाणी असलेल्या जिल्हा उद्योग केंद्राशी संपर्क साधावा. या दोन संस्थांच्या मार्फत काही माफक फी घेऊन भरवल्या जाणार्या १२ दिवसांच्या शेळीपालन वर्गात सहभागी व्हावे. त्यातून शेळी पालनाविषयीच्या सर्व अंगोपांगांची माहिती त्रोटक स्वरूपात का होईना पण मिळू शकते.

5) शेतीपासून तयार होणारी उत्पादने..

शेळी हा असा एक प्राणी आहे की, ज्या प्राण्याचे पूर्ण शरीरच उपयोगाचे असते. आपण फक्त मटणाचा विचार करतो. पण शेळीची कातडी, शिंग, खूड, हाडे आणि केस यांचे किती उपयोग होतात याचा आपण कधी विचारच करत नाही. हा प्रत्येक अवयव उपयोगाचा असतो. शेळीच्या कातडीचा उपयोग तर कसा होतो असतो हे आपल्याला माहितच आहे. पर्स, बॅगा तयार करण्यासाठी ही कातडी वापरली जाते. त्यानंतर हाडे. बर्याच जणांना हाडांचा एक उपयोग माहित आहे, तो म्हणजे खत म्हणून. कोणत्याही जनावरांच्या हाडांची भुकटी शेतामध्ये खत म्हणून उपयुक्त असते. परंतु शेळीच्या हाडांची पावडर दूध पेस्टमध्ये मिसळली जाते. म्हणजे आपण ज्या दूधपेस्टने दात घासतो तिच्यात शेळीच्या हाडांची

पावडर मिसळलेली असते. हाडांमध्ये कॅल्शियम भरपूर असल्यामुळे टुथपेस्टमध्ये ती मिसळली की, त्या टुथपेस्टमुळे दात मजबूत होतात, हा त्यामागचा विचार असतो. बरेच शाकाहारी लोक शाकाहाराची कडक पथ्ये पाळत असतात. त्यातल्या ज्या लोकांना टुथपेस्टमध्ये हाडे असतात हे माहीत असते ते लोक टुथपेस्टने दात घासत नाहीत ते यामुळेच. शेळीच्या शिंगापासून हस्तकलेद्वारा काही आकर्षक शोभेच्या वस्तू तयार केल्या जातात. अशा वस्तू परदेशात पाठविल्या तर त्यांना चांगली किंमत येते.

आपण एखादी शेळी किंवा बोकड दोन किंवा तीन हजाराला विकून टाकतो, परंतु शिंगांचा योग्य वापर करणारा मासूण नुसत्या शिंगापासून दोन हजार रुपये कमवू शकतो. तशीच अवस्था खुरांची सुद्धा असते. शेळीच्या आणि बोकडांच्या खुरापासून शर्टांच्या गुंड्या (बटन) बनवल्या जातात. मेंढ्यांच्या

केसापासून लोकर तयार होते हे तर सर्वांना माहीतच आहे. परंतु शेळीचे केस सुद्धा उपयुक्त असतात. या केसापासून पश्मिना नावाचा कपडा तयार होतो. हा कपडा झार महाग असतो. विशेषतः कोटांच्या आतल्या बाजूला अस्तर म्हणून पश्मिना कापड वापरले जाते. पश्मिना कापडाच्या शाली आणि गरम कपडे झार महाग असतात. पश्मिनाचे एखादे स्वेटर साधारणतः हजार रुपयांना विकले जाते. शेळीच्या केसापासून हा कपडा तयार करण्याचे कसब काश्मीर आणि तिबेटमधल्या काही विशिष्ट कलाकारांनाच अवगत आहे. महाराष्ट्रातल्या शेतकऱ्यांनी आपल्या शेळ्या निव्वळ विकून न टाकता सामूहिकरित्या कत्तलखाने उभे केले तर शेळीचे केस, खूर, शिंग, हाडे आणि चामडी या सर्वांचे पैसे शेतकऱ्यांच्याच पदरात पडू शकतील. म्हणून शेतकऱ्यांनी मोठ्या प्रमाणावर एकत्र येऊन आपले स्वतःचेच कत्तलखाने उभे करणे फायद्याचे ठरणार आहे.

6) शेळी-मेंढीच्या जाती:-

राज्यातील शेळ्या व मेंढ्यांच्या जातींचा विचार करता उस्मानाबादी ही मांसासाठी उपयुक्त असलेली आणि संगमनेरी ही मांस व दुधासाठी उपयुक्त असलेली शेळीची जात आहे. मेंढ्यांमध्ये लोकर व मांसोत्पादनासाठी दख्खनी मेंढी आणि फक्त मांसासाठी मडग्याळ मेंढी फायदेशीर आहे. या सर्व जाती महाराष्ट्रातील दुष्काळप्रवण भागांत अत्यंत कमी व निकृष्ट प्रतीच्या चान्यावर तग धरून राहतातच, शिवाय त्यांची रोगप्रतिकारक क्षमताही चांगली आहे.

● उस्मानामाबादी शेळी -

या शेळीत जुळी करडे देण्याचे प्रमाण 60 टक्के आहे. निवड पद्धतीने जुळी करडे देणाऱ्या शेळ्या

निवडाव्यात. ही जात मटणासाठी चांगली आहे.

●संगमनेरी शेळी -

या शेळ्या रंगाने पांढऱ्या किंवा पांढरट तपकिरी असतात. या शेळीत जुळी करडे देण्याचे प्रमाण 40 ते 50 टक्के आहे. ही जात दूध आणि मांसासाठी वापरली जाते.

●माडग्याळ मेंढी -

या मेंढीची शरीरवाढ चांगली आहे. मेंढीच्या कोकराचे जन्मतः वजन तीन ते पाच किलो असते. तीन महिने वयाच्या वेळचे वजन 22 किलो होते. पूर्ण वाढ झालेल्या मेंढीचे वजन 45 ते 50 किलो इतके असते. या मेंढ्याच्या अंगावर लोकर कमी असते.

A)पैदाशीसाठी नराची निवड -

नर हा कळपातील सुदृढ व त्या त्या जातीचे गुणधर्म दर्शविणारा असावा. पैदाशीचा नर चपळ असावा. पैदाशीचा नर निवडताना दोन जुळ्या नरांतील एक चांगला नर निवडावा, म्हणजे पुढील पिढ्यांत जुळे व तिळे करडे देण्याचे प्रमाण वाढते. पैदाशीच्या नराची प्रजोत्पादन क्षमता चांगली असावी, जेणेकरून एका दिवशी जास्तीत जास्त माद्यांना गर्भधारणा करण्यास तो सक्षम ठरेल. नराचे अंडकोश मोठे व पोटाला चिकटलेले असावे. पैदाशीचा नर उंच, लांब, भरदार छाती असणारा व मानेवर आयाळ असणारा असावा. पैदाशीच्या नरात कोणतेही शारीरिक व्यंग नसावे. पैदाशीचा नर जातिवंत माता-पित्यापासून झालेला असावा. नर निवडताना दीड ते दोन वर्षांचा निवडावा. पैदाशीचा नर निवडताना जातीशी साधर्म्य असणारा, दीड ते दोन वर्षे वयाचा, जुळ्यांतील एक असणारा,

सुदृढ, उत्तम प्रजोत्पादन क्षमता असणारा निवडावा, म्हणजे त्याच्यापासून जन्माला येणारी पुढील पिढी चांगल्या गुणवत्तेची होईल. साधारणपणे दीड ते दोन वर्षांच्या नराला 30 शेळ्या / मेंढ्यांच्या पैदाशीला वापरावे. दर दोन वर्षांनी नर बदलावा. हा बदल करताना शक्यतो दुसरा नर लांब अंतरावरून आणावा, म्हणजे सकुळ प्रजननास आळा बसून वाईट परिणाम होणार नाहीत.

7) महाराष्ट्रातील शेळ्याच्या जाती आणि शारिरीक गुणधर्म:-

A) उस्मानाबादी शेळी

शारिरीक गुणधर्म :

रंग : प्रामुख्याने काळा

कान : लोंबकळणारे

शिंंगे : मागे वळलेली

कपाळ : बर्हिवक्र

उंची : ६५ ते ७० सें.मी.

छाती : ६५ ते ७० सें. मी.

लांबी : ६० ते ६५ सें.मी.

वजने :

जन्मतः वजन : २.५ किलो

पूर्ण वाढ झालेल्या शेळीचे वजन. : ३० ते ३५ किलो

पूर्ण वाढ झालेल्या बोकडाचे वजन : ४५ ते ५० किलो

पैदाशीचे गुणवैशिष्ट्ये :

वयात येण्याचा काळ : ७ ते ८ महिने

प्रथम गाभण राहतांनाचे वय : ८ ते ९ महिने

प्रथम विण्याचे वय : १३ ते १४ महिने

दोन वितामधील अंतर : ८ ते ९ महिने

नर-मादी करडांचे जन्माचे प्रमाण. : १ : १

ऋतुचक्र (पुन्हा माजावर येण्याचा काळ) : २० ते २१
दिवस

B)संगमनेरी शेळी

शारिरीक गुणधर्म :

रंग - संगमनेरी शेळयामध्ये पांढरा (६६%) पांढरट
तांबडा आणि तांबडा (१६%) रंग आढळतो.

नाक - तांबडे, काळा रंग आढळतो.

पाय - काळे, तांबडा रंग आढळतो.

शिंंग - अंदाजे ८ ते १२% शेळया हया बिनशिंंगी
(भुंडया) आढळतात, उर्वरित

शेळयांमध्ये शिंगे आढळतात. शिंगाचा आकार, सरळ,
मागे वळलेली आढळतात.

कान - कान प्रामुख्याने लोंबकळणारे परंतु काही
शेळयामध्ये उभे किंवा समांतर आढळतात.

कपाळ - प्रामुख्याने बर्हिवक्र आणि सपाट.

दाढी- संगमनेरी शेळयांमध्ये अगदी तुरळक प्रमाणात दाढी आढळते.

शेपटी - शेपटी बाकदार आणि सरासरी लांबी $१८.४६+०.२५$ सेमी आढळते.

स्तन - गोलाकार (४२%), वाडग्यासारखे (२५%), लोंबकळणारे (२२%) आढळतात.

स्तनाग्रे गोलाकार आणि टोकदार आढळतात.

वजने :

वय

नर

मादी

अ) जन्मतः

$२.४३+०.११$

$२.०८ ०.०९२$

ब) ३ महिने

९.२० ०.३५

८.७२ ०.२८

क) ६ महिने

१६.२४ ०.९८

१३.८६ ०.२९

ड) १ वर्ष

२३.७२ ०.७१

२४.२१ ०.३७

पैदाशीचे गुणवैशिष्ट्ये :

वयात येणे (दिवस)- २४५.१९+७.४२

प्रथम माजावर येण्याचे वय (दिवस)- २४८.२३
१३.५६

प्रथम गाभण जाण्याचे वय (दिवस)-२८७.०९
१०.१६

प्रथम विताचे वय (दिवस) - ४३२.१८ १२.७७

माजाचा कालावधी (तास) - ४१.७३ ०.८०

दोन माजांमधील अंतर- २३.८८ ०.४४

दोन वेतांमधील अंतर (दिवस)-२३.८८ ३.५७

जन्मणा-या करडांची टक्केवारी-१.६२ ०.०४९

जन्मणा-या करडांची टक्केवारी १. एक- ४२.२५% २.

जुळे- ५४.२३% ३. तिळे- २.८१% ४. चार- ०.७०%

दूध- ८० लिटर्स दूध उत्पादन ९० दिवसाच्या वेतामध्ये
आढळते.

C)सुरती (खानदेशी/ निवानी)

शारिरीक गुणधर्म :

रंग: पांढरा

कान: लांबट आणि रुंद

कास: चांगली मोठी

दुध उत्पादन : दररोज एक ते दिड केलो आणि एका
विताच्या हंगामात एकूण १२० ते १५० किलो

वास्तव्य : गुजरातमध्ये आणि धुळे ,जळगांव
जिल्ह्यांमध्ये

वजने :

जन्मत: वजन : २.५ किलो

पूर्ण वाढ झालेल्या शेळीचे वजन. : २५ ते ३०किलो

पैदाशीचे गुणवैशिष्ट्ये :

D)कोकण कन्याल

स्थान :कन्याल जातीच्या शेळ्या ह्या कोकणातील(मुंबई विभाग) समुद्र किनारी असलेल्या सिंधुदुर्ग जिल्ह्यामध्ये आढळतात. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील कुडाळ, सावंतवाडी, दोडामार्ग, लिल्हा म्हणून ह्या प्रसिध्द आहे. आणि त्या भौगोलिक हवामानामध्ये ह्या शेळ्या वाढतात हे त्यांचे खास वैशिष्ट्ये आहे. कोकण कन्याल शेळी हे कोकणाचे भुषण आहे. कोकण कन्याल शेळीची वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे

शारिरीक गुणधर्म :

रंग:- वरच्या जबड्यावर पांढरा रंगचे पट्टे आढळतात.

पाय:- लांब, पायावर काळा पांढरा रंग आढळतो. पाय लांब आणि मजबूत असल्यामुळे शेळ्या चारा

खाण्यासाठी टेकड्यावर चढू शकतात.

कातडी:- कातडी मुलायम आणि गुळगुळीत असल्यामुळे शरीरावर पडणा-या पावसाच्या पाण्याचा चटकन निचरा होतो. शरीरावर छोटे केस आढळतात.

डोक :- नाकापासून कानापर्यंत दोन्ही बाजूस पांढरे पट्टे आढळून येतात.

कपाळ:- काळ्या रंगाचे, चपटे आणि रुंद असते.

कान:- काळा रंग आणि पांढ-या रंगाच्या कडा, चपटे लांब आणि लोंबणारे असतात.

शिंंगे:- टोकदार, सरळ आणि मागे वळलेली आढळतात.

नाक:- स्वच्छ आणि रुंद आढळतात.

वजने :

जन्मतः वजन १.७६ ते २.१९ सरासरी १.१९ कि.

(समोर दिलेले चार्ट हे एका खाली एक दिली आहे तरी

त्याचा संधर्भ लिंग(बोकड)-शारीरिक वजन-
५२.५७kg असा घ्यावा.)

लिंग

शारीरिक वजन (कि)

उंची (सेमी)

छातीचा घेर (सेमी)

लांबी (सेमी)

बोकड

૫૨.૫૭

૮૩.૦૦

૯૦.૦૦

૮૪.૦૦

શેઠી

૩૨.૮૩

૬૮.૬

७४.००

७१.००

पैदाशीचे गुणवैशिष्ट्ये :

ह्या शेळ्या नियमित आणि वर्षभर माजावर येतात.
जुळ्याचे प्रमाण ६६% आढळते उन्हाळ्यामध्ये विणा-
या शेळ्यामध्ये जुळ्याचे प्रमाण जास्त आढळते.

8) शेळीपालनात नोंदवहीचे महत्त्व

- नोंदवहीचे महत्त्व व प्रमुख कारणे -
- विक्री नोंदवही -
- करडांच्या वजनांची नोंदवही -
- शेळ्यांच्या वजनांची नोंदवही -
- शेळी विण्याची नोंदवही -
- प्रत्येक शेळीबद्दलच्या माहितीची नोंदवही -
- कळपातील एकूण शेळ्यांची संख्या दर्शविणारी नोंदवही -
- रोजचा औषधोपचार नोंदवही -
- मरतूक नोंदवही -

शेळीपालन हा व्यवसाय नफ्यात करावयाचा असेल, तर गोठाबांधणीसाठी कमीत कमी खर्च व स्वतःचा चारा तयार केल्यास हा व्यवसाय उत्तम आहे.

शेळीपालनामध्ये वेगवेगळ्या गोष्टींच्या नोंदीसाठी विशेष महत्त्व आहे. शेळीपालनामध्ये तक्त्यांनुसार विविध नोंदी ठेवणे खूप आवश्यक आहे. जर शेळीपालकांनी नोंदी ठेवल्या तर तो शेळीपालन व्यवसाय नफ्यात आल्याशिवाय राहत नाही.

भारतात शेळीला गरिबांची गाय म्हणतात. विशेषतः ग्रामीण भागातील ७० टक्के गरीब महिला, सुशिक्षित बेरोजगार, अल्पभूधारक, मजूर व भूमिहीन लोक हा व्यवसाय किफायतशीरपणे करतात. भारतात शेळीच्या जवळपास २० जाती आहेत. त्यामध्ये जमुनापारी, सिरोही, सुरती आणि महाराष्ट्रातील उस्मानाबादी व संगमनेरी शेळ्या या जातींना विशेष महत्त्व आहे.

शेळीपालनामध्ये चांगला व सकस चारा उपलब्ध झाल्यास शेळी २ वर्षांत ३ वेळा विते. २ करडे देणाऱ्या शेळ्यांना विशेष महत्त्व आहे. बोकडाच्या मटणासाठी धार्मिक बंधने नाहीत. चांगल्या प्रतीचे मटण, दूध, खत (लेंडीखत) व कातडी इत्यादी उत्पन्न मिळते. शेळीला १२-१५ चौ. फूट जागा व करडास ७-८ चौ. फूट बंदिस्त जागा व २५ चौ. फूट मोकळी जागा आवश्यक असते.

आपल्याला जर शेळीपालन हा व्यवसाय नफ्यात करावयाचा असेल, तर गोठाबांधणीसाठी कमीत कमी खर्च व स्वतःचा चारा तयार केल्यास हा व्यवसाय उत्तम आहे. शेळीपालनामध्ये वेगवेगळ्या गोष्टींच्या नोंदीसाठी विशेष महत्त्व आहे. जर आहाराच्या नोंदी, पिलांच्या नोंदी, गाभणकाळाच्या नोंदी व इतर नोंदी जर आपण ठेवू शकलो नाही तर हे शेळीपालन व्यवसाय तोट्यात नेणारे प्रमुख कारण मानले जाते.

शेळीपालनामध्ये किंवा कोणत्याही पशुपालन व्यवसायामध्ये नोंदवही नसणे ही एक चिंतेची बाब म्हणण्यास काहीही हरकत नाही.

A) नोंदवहीचे महत्त्व व प्रमुख कारणे -

१) अपेक्षित वंशावळीची मादी व नर ओळखण्याकरिता.

२) शेळी व्यवस्थापनेमध्ये -

- शेळीची उत्पादनक्षमता चाचणी.
- अनुवंश व पैदाशीसाठी नर व मादी निवड.
- औषधोपचार नोंदी.
- शास्त्रोक्त शेळीपालन व प्रक्षेत्र व्यवस्थापन.

३) शेळीपालनातील उत्तम व निकृष्ट शेळ्या निवडून निकृष्ट प्रक्षेत्रामधून काढून टाकणे.

४) जर सर्व नोंदी असतील तर एखाद्या अडचणीवर मात करून शेळीचे उत्पादन वाढविण्यासंबंधी त्वरित निर्णय घेता येतो.

५) शेळीपालनामध्ये पुढे दिलेल्या वेगवेगळ्या तक्त्यांनुसार विविध नोंदी ठेवणे खूप आवश्क आहे. जर पुढे दिल्याप्रमाणे शेळीपालकांनी नोंदी ठेवल्या, तर तो शेळीपालन व्यवसाय नफ्यात आल्याशिवाय राहत नाही.

B)नोंदवह्याची मांडणी कशी असावी:-

●विक्री नोंदवही -

विक्रीची तारीख ---- जनावराचा बिल्ला क्रमांक ----
विक्री वेळेस वय ---- विक्री वेळेसचे वजन ---- विक्री
किंमत ---- कोणाला विकले ---- कापण्यासाठी/
पैदाशीसाठी

●करडांच्या वजनांची नोंदवही -

करडाचा बिल्ला क्रमांक ---- नर/मादी ---- करडाची
जन्मतारीख ---- जन्मतः वजन ---- वजनाची तारीख -
--- वजन (कि.ग्रॅ.) ---- शेरा

●शेळ्यांच्या वजनांची नोंदवही -

शेळीचा बिल्ला क्रमांक ---- वजनाची तारीख ----
वजन (कि.ग्रॅ.) ---- वजन वाढ/घट ---- शेरा

● शेळी विण्याची नोंदवही -

शेळीचा बिल्ला क्रमांक ---- संकराची तारीख ----
वापरलेला बोकड बिल्ला क्र./नाव ---- शेळी गाभ
गेली का? होय/नाही ---- शेळी व्यायल्याची तारीख --
-- करडांची संख्या ---- करडांचा बिल्ला ---- करडाचे
वजन ---- शेरा

----- नर ---- मादी ---- एकूण ----
क्रमांक/नाव/वर्णन ---- जन्मतः ---- ३ रा महिना ----
६ वा महिना ---- १ वर्ष ----

● प्रत्येक शेळीबद्दलच्या माहितीची नोंदवही -

शेळीचा बिल्ला क्रमांक ---- शेळीचे वर्णन ----
जन्मतारीख/ विकत घेतेवेळचे (अंदाजे) वय ----

● खरेदी तारीख (खरेदी केली असल्यास) ---- शेळीचा
जन्मप्रकार एक/ जुळे/ तिळे ---- शेळीची जात ----
शेळी वंशावळ ---- शेळीच्या विण्याच्या तारखा ----
शेरा

----- आई ---- बाप ---- दिनांक ---
- शेळी व्यायली गाभाडली ---- एकूण करडांची संख्या

----- नर ---- मादी
---- एकूण ----

● कळपातील एकूण शेळ्यांची संख्या दर्शविणारी
नोंदवही -

सुरवातीची संख्या ---- संख्येत वाढ व कारणे ----
संख्येत घट व कारणे ---- दिवसअखेर जनावरे

प्रौढ ---- करडे ---- एकूण ---- नवीन जन्मलेली करडे
---- नवीन खरेदी ---- ---- प्रौढ ---- करडे ---- एकूण

नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ----
नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ----
---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या

●रोजचा औषधोपचार नोंदवही -

तारीख ---- बिल्ला क्रमांक ---- लक्षणे ---- उपचार

●मरतूक नोंदवही -

जनावराचा बिल्ला क्रमांक ---- मृत्यूची तारीख ----
मृत्यूचे कारण

9) करडांचे व्यवस्थापन

- आरोग्य व्यवस्थापन
- करडांची वाढ
- प्रतिबंधात्मक उपाययोजना

करडांच्या शरीरस्वास्थ्य सुयोग्य राखण्यासाठी सकस आहार, भरपूर व्यायाम आणि काटेकोर सांभाळ महत्वाचा आहे. करडांसाठी कप्पे मोकळे, हवेशीर, उबदार, कोरडे असणे गरजेचे असते. पशूतज्जांच्याकडून करडांची तपासमीकरून घ्यावी.

करडांच्या वाढीच्या वयाचे साधारण तीन टप्पे असतात. जन्मापासून दोन महिने वय, दोन ते चार महिने वय आणि चार ते सहा महिने वय अशा गटांत करडांची विभागणी योग्य ठरते. महत्त्वाची बाब अशी, की पहिल्या सहा महिन्यांत दर पंधरा दिवसांस करडे

सांभाळण्याचे व्यवस्थापन गरजेनुसार बदलावे लागते. जन्मानंतर लगेच शरीरवजनांच्या नोंदीवरून करडे अशक्त आहेत का सशक्त आहेत, याचा अंदाज बांधता येतो. अशक्त करडे पहिले पंधरा दिवस सांभाळावी लागतात. बाह्य वातावरण अतिउष्ण असो किंवा अति थंड असो, करडांच्या कप्प्यात गरजेनुसार पंखे किंवा विद्युत दिवे लावून तापमान नियंत्रित करणे प्रमुख गरजेचे समजावे. करडांच्या कप्प्यात असणारे तापमान 35 ते 38 अंश सेल्सिअस एवढे असावे. कप्प्यात तापमान वाढीस पूरक असल्यास करडांच्या शरीरातील ऊर्जा (शरीर तापमान) बाह्य वातावरणाप्रमाणे बदलून संतुलित राहण्यासाठी खर्ची पडत नाही.

A)आरोग्य व्यवस्थापन

करडांच्या कप्प्यातील तापमानाकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे मरतुकीचे सत्र सुरू होते. अति थंड बाह्य हवामानास

गोठ्यात उबदारपणा, उष्णतामान वाढविण्यासाठी विद्युत दिवे उपयोगी पडतात. अति थंड वातावरणात आर्द्रतेमुळे करडांचे कप्पे लवकर कोरडे होत नाहीत. लेंड्या, पातळ हगवण किंवा मूत्र यामुळे कप्प्यात ओल राहते; मात्र दिवसातून तीन-चार वेळा जागा बदलून करडे कोरड्याच ठिकाणी राहतील याची काळजी घ्यावी. करडांच्या कप्प्यात गोणपाटाचा वापर केल्यास ओल शोषली जाऊ शकते, जमिनीत चुनखडीचा थोडा वापर ओल शोषण्यास मदतीचा ठरतो. फरशीपेक्षा मुरूम, मातीची धुम्मस केलेली जमीन अधिक गरम असते. बाह्य वातावरणात थंडी असल्यास दुरडीखाली चार-पाच करडे दिवसभर ठेवून काम टाळणारे शेळीपालक सर्वत्र दिसतात. एका दुरडीखाली चार-पाच करडे, म्हणजे मोकळी हवा मिळणे कठीण आणि श्वसनाचे रोग पसरण्यास वाव निर्माण होतो. दुरडीमुळे शरीर हालचाल पूर्ण बंद होते. व्यावसायिक शेळी प्रकल्पावर दुरडीमुळे होणारे सगळे तोटे गांभीर्याने टाळले जाणे आवश्यक

ठरते.सतत चार-पाच दिवस पावसाची झड
असणाऱ्या भागात करडांच्या सांभाळाचा प्रश्न
अधिक क्लिष्ट असतो. ऊब निर्माण करण्यासाठी रात्री
व पहाटे स्वतःच्या देखरेखीखाली शेकोट्या
कराव्यात.भिजलेल्या शेळ्यांबरोबर करडे ठेवू नयेत.

ऋतू कोणताही असो, करडांना स्वच्छ, निर्जंतुक पाणी
द्यावे.बाह्य वातावरणात एकदम झालेला बदल
करडांना सहन होऊ शकत नाही अचानक घडणारे
बदल करडांच्या शरीरात ताण निर्माण करतात. अशा
वेळी रोगजंतू फैलावतात. प्रतिकूल बाह्य वातावरण,
रोगाची लागण, कमी झालेली शरीरक्षमता,
अशक्तपणा म्हणजे करडांच्या वाढीवर मोठा परिणाम
घडविणारी स्थिती निर्माण होते.रोग-जंतू सर्वत्र
असतात, निरोगी शरीरातही दडून असतात. उच्च
शरीरस्वास्थ्य असल्याने रोगफैलाव घडू शकत नाही;
मात्र शरीरावर ताण आला, की ऋतूनुसार अथवा

अवकाळी रोगही शरीरावर प्रादुर्भाव करतात.

B)करडांची वाढ

दूध पिणाऱ्या करडांस शेळीपासून दूर सांभाळणे गरजेचे असते. पहिल्या पंधरवड्यात चार-पाच वेळा दूध पिण्यासाठी तास-अर्धा तास मातेजवळ ठेवावे. इतर वेळी वेगळ्या कप्प्यात हिंडू द्यावे. व्यायाम नसणारी करडे अपचनास बळी पडतात. करडांच्या कप्प्यात मोकळी जागा असल्यास त्यांना मोकळे फिरणे, उड्या मारणे शक्य होऊ शकेल. दुरडीखाली सतत बंदिस्त झालेली करडे अशक्त आणि दुर्बल राहतात. आज सुदृढ असणारी करडे भविष्यात कोणत्याही कारणाने आजारी पडणार नाहीत, यासाठी त्यांची शरीरक्षमता काही प्रमाणात वाढविता येते. असे उपाय प्रतिबंधात्मक लसीकरणप्रमाणे उपयुक्त ठरतात. करडांना पावसाची झड सुरू होताच प्रतिजैविकांच्या गोळ्या आणि जीवनसत्त्वांच्या मात्रा

देता येतात. असा उपचार शरीर ताण निर्माण होऊ न देण्यास उपयुक्त ठरतो.

करडांत माती चाटणे, परजीवी प्रसार होणे, बाह्य परजीवींचा त्रास असणे, असे प्रकार नेहमीच दिसून येतात. बाह्य परजीवी सुद्ध करडांकडे फिरकत नाहीत. याउलट अशक्त करडे दिवसभर माश्यांच्या प्रादुर्भावाने त्रस्त असतात. वाढीस लागलेल्या करडांना क्षार कमतरता असल्यास ते माती चाटतात आणि यातूनच पोटात जंतही वाढतात. प्रत्येक करडास जन्मानंतर 15 दिवसांत, तर पुढे दर महिन्यास एकदा जंतनाशन करावे. करडे सहा महिन्यांची वाढेपर्यंत जंतनाशक मात्रा अत्यंत उपयोगी पडतात. बाह्य आणि पोटातील कृमीनाशनामुळे करडांचा शरीर ताण मोठ्या प्रमाणावर कमी होतो. करडांची वाढ जोमाने होण्यासाठी तीन-चार करडे असणाऱ्या शेळीस दूध कमी असू शकते. अशा

वेळी करडांना बाहेरून बाटलीने दूध पाजावे. पाने तोडणाऱ्या करडांसाठी कप्प्यात हिरवा लुसलुशीत चारा टांगून ठेवावा. वाढीच्या वयाप्रमाणे कप्प्याची जागा वाढवावी आणि गटवारीनुसार करडे वेगळे करावेत. तीन महिन्यांनंतर नर व मादी करडे वेगळी करावीत, तर खच्चीकरणानंतर नर करडे मांसल बनविता येऊ शकतात.

C) थंडीत करडांची काळजी

जन्मानंतर लगेच शरीर वजनाच्या नोंदीवरून करडे अशक्त आहेत का सशक्त आहेत, याचा अंदाज बांधता येतो. गोठ्यामध्ये करडांच्या कप्प्यातील तापमानाकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे मरतुकीचे सत्र सुरू होते. अति थंड बाह्य हवामानास गोठ्यात उबदारपणा, उष्णतामान वाढविण्यासाठी विद्युत दिवे उपयोगी पडतात. अति थंड वातावरणात आर्द्रतेमुळे करडांचे कप्पे लवकर कोरडे होत नाहीत. लेंड्या, पातळ

हगवण किंवा मूत्र यामुळे कप्प्यात ओल राहते; मात्र दिवसातून तीन-चार वेळा जागा बदलून करडे कोरड्याच ठिकाणी राहतील याची काळजी घ्यावी. करडांच्या कप्प्यात गोणपाटाचा वापर केल्यास ओल शोषली जाऊ शकते, जमिनीत चुनखडीचा थोडा वापर ओल शोषण्यास मदतीचा ठरतो. फरशीपेक्षा मुरूम, मातीची धुम्मस केलेली जमीन अधिक गरम असते. एका दुरडीखाली चार-पाच करडे, म्हणजे मोकळी हवा मिळणे कठीण आणि श्वसनाचे रोग पसरण्यास वाव निर्माण होतो. दुरडीमुळे शरीर हालचाल पूर्ण बंद होते.

तीन-चार करडे असणाऱ्या शेळीस दूध कमी असू शकते. अशा वेळी करडांना बाहेरून बाटलीने दूध पाजावे. पाने तोडणाऱ्या करडांसाठी कप्प्यात हिरवा लुसलुशीत चारा टांगून ठेवावा. वाढीच्या वयाप्रमाणे कप्प्याची जागा वाढवावी आणि गटवारीनुसार करडे

वेगळे करावेत. तीन महिन्यांनंतर नर व मादी करडे वेगळी करावीत. अशक्तपणा आलेल्या करडांसाठी पशुवैद्यकाची मदत आणि उपचार आवश्यक असतात.

10)बोअर शेळीपालनाबाबत

1) बोअर ही शेळ्यांमध्ये सर्वांत जास्त वाढीचा वेग

असणारी जात आहे. आपल्याकडील वातावरणामध्ये ही जात चांगल्या प्रकारे वाढते. विल्यानंतरचे लहान नर करडाचे वजन 3 किलो, तर मादी करडाचे वजन 2.5 किलो असते. सात महिन्यांच्या नराचे वजन 40 ते 50 किलो आणि मादीचे वजन 45 ते 50 किलो होते.

2) चांगले खाद्य आणि आरोग्य व्यवस्थापन असेल, तर पहिल्या 12 महिन्यांत दररोज वाढीचा वेग 200 ग्रॅम असतो. त्यानंतर 270 दिवसांच्या दरम्यान 250 ग्रॅम प्रति दिन असा वाढीचा वेग असतो.

3) या शेळीचा गाभण काळ 148 ते 150 दिवसांचा असतो. 50 टक्के शेळ्या दोन करडे देतात. या शेळ्यांची वाढ जास्त असल्याने त्यांच्या वजन वाढीच्या प्रमाणात खाद्य द्यावे लागते. खाद्यामध्ये एक

भाग सुका चारा, दोन भाग ओला चारा आणि खुराकही द्यावा लागतो.

4) शेळ्यांना पावसाळ्यापूर्वी घटसर्प, ब्रुसेला, लाळ्या खुरकूत, पीपीआर या रोगांच्या नियंत्रणासाठी लसीकरण करणे आवश्यक असते. लसीकरण पावसाच्या अगोदर करावे.

5) व्यवस्थापन चांगले असेल, तर बोअर जातीच्या शेळ्यांचे जिवंत वजनाच्या 50 टक्क्यांपर्यंत खाण्यायोग्य मटण मिळते.

11) शेळ्यांची निवड कशी करावी

किफायतशीर शेळी व्यवसायाच्या यशाचा पाया म्हणजे त्यांची पैदास; आणि पैदाशीमध्ये मोलाचा वाटा असतो तो कळपातील पैदाशीच्या नराचा. म्हणूनच 50 माद्यांच्या निवडीपेक्षा एका पैदाशीच्या नराची निवड अत्यंत महत्त्वाची असते. राज्यातील शेळ्यांच्या जातींचा विचार करता उस्मानाबादी ही मांसासाठी उपयुक्त असलेली आणि संगमनेरी ही मांस व दुधासाठी उपयुक्त असलेली जात आहे.

A)पैदाशीसाठी नराची निवड

- 1) नर हा कळपातील सुदृढ आणि जातीचे गुणधर्म दर्शविणारा असावा.
- 2) पैदाशीचा नर चपळ असावा.
- 3) पैदाशीचा नर निवडताना दोन जुळ्या नरांतील

एक चांगला नर निवडावा, म्हणजे पुढील पिढ्यांत जुळी व तिळी करडे देण्याचे प्रमाण वाढते.

4) पैदाशीच्या नराची प्रजोत्पादन क्षमता चांगली असावी.

5) पैदाशीचा नर उंच, लांब, भरदार छाती असणारा व मानेवर आयाळ असणारा असावा.

6) पैदाशीच्या नरात कोणतेही शारीरिक व्यंग नसावे.

7) पैदाशीचा नर जातिवंत माता-पित्यांपासून झालेला असावा.

8) पैदाशीचा नर निवडताना जातीशी साधर्म्य असणारा, दीड ते दोन वर्षे वयाचा, जुळ्यांतील एक असणारा, सुदृढ, उत्तम प्रजोत्पादन क्षमता असणारा निवडावा, म्हणजे त्याच्यापासून जन्माला येणारी पुढील पिढी चांगल्या गुणवत्तेची होईल.

B)शेळीपालनासाठी जाती निवडा

उस्मानाबादी शेळी मांस उत्पादनासाठी, तर संगमनेरी शेळी दूध आणि मांसासाठी चांगली आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील विविध तालुक्यांतील स्थानिक शेळी कळपातून सर्वेक्षण करून कोकण कन्याळ ही नवीन सुधारित जात डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केली आहे.

ही जात मांसउत्पादनासाठी चांगली आहे. एक ते दीड वर्षांच्या बोकडाच्या मटणाचा उतारा 53 टक्के आहे. एका वर्षामध्ये या जातीच्या नराचे 25 किलो आणि मादीचे 21 किलो वजन भरते. करडाचे तीन महिन्यांच्या वाढीपर्यंतचे वजन नऊ किलो, तर सहा महिने वाढीचे वजन 14 ते 15 किलो असते. पूर्ण वाढ झालेल्या बोकडाचे सरासरी 50 किलो, तर शेळीचे वजन 32 किलोंपर्यंत भरते. ही शेळी 11 व्या महिन्यात प्रजननक्षम होऊन माजावर येते आणि 17

व्या महिन्यात पहिले वेत देते. जुळे देण्याचे प्रमाण 40 टक्के आहे. दोन वेतांतील अंतर आठ महिने असून, शेळी दोन वर्षांत तीन वेत देते. प्रत्येक वेतामध्ये साठ लिटर दूध देते. दुधाचा कालावधी 97 दिवसांचा आहे. भाकड काळ हा 84 दिवसांचा आहे. ही जात स्थानिक जातीपेक्षा काटक आहे.

दूध उत्पादनासाठी शेळी निवडताना : शेळ्यांचे डोळे पाणीदार व तेजस्वी असावेत. छाती रुंद, भरदार असावी व मान लांब व उंच असावी. कास मोठी, दोन्ही सडांची लांबी सारखी असावी. कास दोन्ही पायांच्या मध्ये किंचित मागच्या बाजूला उंचावलेली असावी.

मांस उत्पादनासाठी उस्मानाबादी शेळ्या निवडताना : सरासरी वजनापेक्षा (35 ते 40 कि. ग्रॅ.) थोडे जास्त

वजन असणाऱ्या शेळ्या निवडाव्यात. या शेळ्यांचे पाय सरळ, मजबूत व दोन पायांत भरपूर अंतर असावे. पाठ सरळ व रुंद असावी. छाती भरदार व रुंद असावी.

12) शेळ्यांच्या प्रजननावरील लक्ष

शेळीपालन करताना शेळीच्या जातीची निवड, शेळी आणि करडांचे व्यवस्थापन, त्यांना होणारे आजार आणि त्यावरील उपचार तसेच व्यवसायाचे अर्थशास्त्र याबाबत माहिती असणे आवश्यक आहे.

1) शेळीपालन व्यवसायामध्ये प्रजनन व्यवस्थापन फार महत्त्वाचे आहे. शेळीचे किमान वय 8 ते 10 महिन्यांत 30 किलो झाले पाहिजे. या वेळेस शेळी पहिला माज दाखवतात; परंतु पहिले दोन माज रेतन न करता सोडून द्यावेत. तिसऱ्या माजास रेतन करावे.

2) शेळी अस्वस्थ होणे, सतत ओरडणे, शेपटी हलवणे, खाद्ये खाणे कमी करणे, योनी मार्गात चिकट स्राव दिसून येणे ही शेळीमधील माजाची लक्षणे आढळून येतात.

3) शेळीतील माजाचे चक्र दर 21 दिवसांनी येते. माजाचा कालावधी 30 ते 36 तास असतो. असे निदर्शनास आलेले आहे, की शेळीमधील स्त्रीबीज 24 ते 30 तासांत माज सुरू झाल्यानंतर होत असते. या करिता शेळीस या कालावधीमध्ये किमान दोन वेळेस रेतन करावे.

4) 25 शेळ्यांकरिता 1 नर असावा. शेळीमध्ये दोन वर्षाला तीन वेत घेतल्यास शेळीपालन व्यवसाय जास्त फायदेशीर ठरू शकतो.

5) माजाची तारीख, रेतन झालेली तारीख व इतर सर्व प्रजनन विषयी नोंदी ठेवाव्यात.

6) रेतन केल्यानंतर दोन पुढील माजाची

काळजीपूर्वक पाहणी करणे, माज दिसून आला नाही तर गाभण असण्याची शक्यता असते. वजन वाढणे व इतर लक्षणांवरून गाभणची खात्री करून घ्यावी.

7) वेळोवेळी पशुवैद्यकाकडून तपासणी करून घ्यावी. त्यानुसार शेळी गाभण असल्याची खात्री करून घ्यावी.

8) शेळीचा गाभण काळ 150 दिवस असतो.

9) गाभण शेळ्यांचे व्यवस्थापन वेगळे करावे. गाभण शेळ्यांना संतुलित आहार, हिरवा व वाळलेला चारा, स्वच्छ पाण्याचा वेळेवर पुरवठा करावा. वेळोवेळी आरोग्याची काळजी घ्यावी. योग्य काळजी घेतल्याने सशक्त करडे जन्मतात.

10) शेळी व करडांना औषध उपचार तज्ज्ञांच्या सल्ल्यानेच करावा.

13) नवजात करडांचे संगोपन

1) नवजात करडास शेळी स्वतः चाटून स्वच्छ करते, त्याचे दोन फायदे असतात, त्यामुळे करडांचे रक्ताभिसरण वाढत असते; शेळीने चाटून स्वच्छ न केल्यास पिलांचे अंग स्वच्छ, खरखरीत कापडाने स्वच्छ करावे. नाकातील व तोंडातील चिकट स्राव काढावा, त्यामुळे करडांना श्वास घेण्यास सोपे जाते. खुरांवर वाढलेला पिवळा भाग हळूच खरडून काढावा, जेणेकरून करडांना ताठ उभे राहता येईल.

2) करडांना उभे राहण्यास मदत करावी. करडे उभे राहिल्यानंतर शेळीच्या सडाला तोंड लावून दूध पिण्याचे प्रयत्न करते की नाही ते पाहावे. नाही तर दूध पिण्यास शिकवावे. पिलू जन्मल्यानंतर अर्धा तासाच्या आत शेळीचे दूध म्हणजे चीक पाजणे आवश्यक असते, यामुळे करडांची रोगप्रतिकारक्षमता

वाढत असते आणि करडांची पचनसंस्था व पचनमार्ग साफ होतो.

3) पहिल्या आठवड्यात करडाच्या वजनाच्या दहा टक्के एवढे दूध चार- पाच वेळेस विभागून पाजावे. आवश्यकतेपेक्षा जास्त दूध पाजू नये, नाही तर अपचन होऊन हगवण वाढते. करडे जन्मल्यानंतर त्याचे वजन करून नोंद करून घ्यावी.

4) जन्मल्यानंतर पाच-सात दिवस शेळी व करडे एकत्र ठेवावीत. रोज त्यांना वजनाच्या दहा टक्के दूध तीन- चार वेळा विभागून पाजावे. शेळीच्या पाण्याची व्यवस्था/ भांडे उंचीवर असावे, जेणेकरून करडे पाण्यात पडणार नाहीत, याची काळजी घेता येते.

5) साधारणपणे 65- 70 दिवसांपासून करडांचे दूध

कमी करत 90 दिवसांपर्यंत पूर्णपणे बंद करावे आणि शेळीपासून पूर्णपणे वेगळे करावे. करडांना वयाच्या 30 ते 40 दिवसांपासून मऊ, लुसलुशीत चारा देण्यास सुरवात करावी, जेणेकरून चारा खाण्याची सवय होऊ लागते.

6) करडांची निरोगी व झपाट्याने वाढ करण्यासाठी त्यांना आवश्यक औषधी, सकस आहार इ.कडे बारकाईने लक्ष द्यावे. खनिज क्षारांचा पुरवठा करण्यासाठी खनिज विटा टांगून ठेवाव्यात.

7) करडांच्या गोठ्यात अनावश्यक गर्दी होणार नाही, याची काळजी घ्यावी. गोठ्याची नियमित स्वच्छता करावी.

8) करडे पाच महिन्यांच्या नंतरच विक्रीसाठी

काढावीत, कारण या वयानंतर करडांची वाढ झपाट्याने होते व जास्त नफा मिळतो.

9) पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने लसीकरण करावे.

14) शेळ्यांसाठी चारा नियोजन

साधारणपणे शेळ्यांना प्रतिदिन अडीच किलो हिरवा चारा व पाचशे ग्रॅम वाळलेला चारा लागतो, त्याचप्रमाणे शेळ्यांच्या खाद्यामध्ये हादगा, बोर, बाभूळ, आपटा, पिंगळ, चिंच, तुती पानांचा समावेश करावा. त्याचबरोबर गाभण शेळी, दूध देणारी शेळी, पैदाशीच्या बोकडासाठी पूरक आहाराची आवश्यकता असते. शेळीपालनात शेळ्या दिवसभर चरण्यासाठी सोडल्यामुळे अतिरिक्त आहाराची तितकीशी आवश्यकता भासत नाही; मात्र बंदिस्त शेळीपालनासाठी चान्याचे वार्षिक नियोजन करणे आवश्यक आहे. कडवळ, गजराज, बरसीम, लसूण घास, मका इ. एकदल व द्विदल पिकांची लागवड करावी; त्याचप्रमाणे वाळलेल्या चान्याकरिता कडबा, गहू, सोयाबीन, तांदळाचा कोंडा, उडदाच्या भुशाचा वापर करावा.

15) शेळ्यांमधील आजारांची कारणे, लक्षणे, उपचार, प्रतिबंध

ळजी घेतली नाही तर त्यांना विविध आजार होण्याची शक्यता असते. आजारी शेळ्यांची योग्य वाढ होत नाही. आजाराची लक्षणे तपासून पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने उपचार करावेत.

● लाळ्या खुरकूत

दोन खूर असणाऱ्या सर्व जनावरांना हा आजार होतो. आजार संसर्गजन्य असल्याने झपाट्याने पसरतो. ऑक्टोबर ते फेब्रुवारी महिन्यांत याचा प्रादुर्भाव दिसून येतो.

कारणे -

1) हा आजार विषाणुजन्य आहे. हे विषाणू थंड वातावरणामध्ये अधिक काळ कार्यक्षम राहतात.

2) प्रसार प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष संसर्गाने होतो.

3) रोगी शेळ्यांची लाळ, मल-मूत्र इत्यादीने दूषित झालेले चारा, पाणी, दूषित हवा, तसेच रोगी शेळ्यांच्या संपर्कातील माणसांद्वारा या रोगाचा प्रसार होतो.

लक्षण

1) या आजारात तोंडात विशेषतः ओठांच्या आतील बाजूस, जिभेवर, हिरड्यांवर सुरवातीस पाणी भरलेले फोड येतात. नंतर त्या भागावरील आवरणे निघून

लालसर जखमा होतात. अशाच प्रकारच्या जखमा या पायाच्या खुरांमध्ये दिसून येतात.

2) आजारातून साधारणपणे 8 ते 10 दिवसांत शेळ्या बऱ्या होतात; परंतु गाभण शेळ्यांत गर्भपात, करडांचा मृत्यू, जखमांची योग्य ती काळजी घेतली नाही तर त्यात अळ्या पडून सडणे यामुळे आर्थिक नुकसान होते.

3) शेळ्यांच्या कासेवर जखमा होतात. कासेवरील जखमेमुळे कासदाह होण्याची शक्यता असते.

उपचार

1) हा आजार विषाणुजन्य असल्याने यावर निश्चित असा उपचार नाही. मात्र जखमा चिघळू नयेत म्हणून उपचार करावेत.

2) तोंड आणि खुरातील जखमा पोटॅशियम परमॅंगेनेटच्या द्रावणाने धुवाव्यात. त्यानंतर तोंडातील जखमांवर जंतुनाशक मलम लावावे. जखमेत अळ्या असतील तर टर्पेटाईन तेल टाकून अळ्या काढाव्यात. जंतुनाशक मलम लावावे. पशुतज्ज्ञांकडून शेळ्यांना प्रतिजैवक व जीवनसत्त्वांचे इंजेक्शन द्यावे.

प्रतिबंध

1) आजारी शेळ्यांना निरोगी शेळ्यांपासून वेगळे बांधावे. त्यांना स्वतंत्र चारा आणि पाणी द्यावे.

2) आपल्या भागात रोगाची लागण झालेली असेल तर नवीन शेळ्यांची खरेदी शक्यतो टाळावी.

3) शेळ्यांना दर वर्षी सप्टेंबर आणि मार्च महिन्यात लसीकरण करावे.

●देवी आजार (गोट पॉक्स)

हा संसर्गजन्य आजार आहे. हा आजार सर्व वयोगटांच्या शेळ्यांत दिसतो; परंतु करडांमध्ये हा आजार घातक ठरतो. साधारणपणे डिसेंबर ते फेब्रुवारीदरम्यान याचा प्रादुर्भाव दिसतो.

कारणे -

- 1) आजार गोट फॉक्स नामक विषाणूमुळे होतो.
- 2) प्रसार प्रत्यक्ष संपर्क, बाधित खाद्य व पाणी याद्वारा होतो.

लक्षण -

1) आजारात खूप ताप येतो, शेळ्या चारा कमी प्रमाणात खातात.

2) ओठ, नाकपुड्या, कान, सड आणि क्वचित शेपटीखाली गाठी येतात. त्यानंतर तेथे खपल्या तयार होतात. या खपल्या जाड व मोठ्या असतात.

3) नाकातील ब्रणामुळे श्वसनास त्रास होतो. तोंडातील ब्रणांमुळे चारा खाण्यास त्रास होतो. कासेवरील ब्रणांमुळे कासदाह होण्याची शक्यता असते.

●आजारामुळे करडांमध्ये मरतूक आढळते.

उपचार -

1) हा विषाणुजन्य आजार असल्याने थेट उपाय नाही. मात्र आजाराचे प्रमाण वाढू नये यासाठी पशुतज्ज्ञांकडून प्रतिजैवकाचे इंजेक्शन द्यावे.

2) ताप कमी होण्यासाठी पशुतज्ज्ञांच्या सल्ल्याने वेदनाशामक आणि तापनाशक इंजेक्शन द्यावे.

प्रतिबंध -

1) आजारी शेळ्यांना कळपातून वेगळे करावे. मृत शेळ्यांना जाळून टाकावे किंवा पुरून टाकावे.

2) वर्षातून एकदा डिसेंबर महिन्यात शेळ्यांना रोगप्रतिबंधक लसीकरण करावे.

●फुफ्फुसदाह (न्युमोनिया)

पावसाळा व हिवाळ्यात हा आजार जास्त प्रमाणात आढळतो.

कारणे -

1) जीवाणू, विषाणू व बुरशी यांचा प्रादुर्भाव, वातावरणात अचानकपणे होणारा बदल आणि शेळ्यांना जास्त थंडी असलेल्या जागेवर बांधणे इत्यादी कारणांमुळे शेळ्यांना फुफ्फुसदाह होतो.

लक्षण -

1) शेळ्यांना भरपूर ताप येतो, त्या चारा खाणे बंद करतात.

2) शेळ्या ठसकतात, त्यांच्या नाकातून चिकट पिवळ्या किंवा हिरव्या रंगाचा स्राव येतो. शेळ्यांना श्वासोच्छ्वासास त्रास होतो.

उपचार -

1) पशुतज्ज्ञाच्या सल्ल्याने शेळ्यांना प्रतिजैवक इंजेक्शन द्यावे.

2) आजारी शेळ्यांना ताप येतो त्यामुळे तापनाशक

आणि वेदनाशामक इंजेक्शन द्यावीत.

3) आजाराच्या प्रतिबंधासाठी शेळ्यांचा वातावरणातील बदलापासून बचाव करावा. शेळ्यांना थंडीपासून संरक्षित करावे.

4) योग्य व्यवस्थापन असेल तर या आजारापासून शेळ्यांचे संरक्षण करता येते.

प्रथमोपचार -

1) एका बादलीत गरम पाणी घेऊन त्यात निलगिरीचे तेल मिसळून त्याचा वाफारा शेळ्यांना द्यावा. शेळ्यांना कापूर 1 ग्रॅम व ज्येष्ठमध 4 ग्रॅम यांचे मिश्रण दिल्याने चांगला आराम पडतो.

शेळ्यांचा गोठा स्वच्छ ठेवा, पुरेसा आहार द्या

गोठ्यातील व्यवस्थापन

शेळ्यांचे आहार व्यवस्थापन

स्वच्छ पाणी द्या, लसीकरण करा

अचानक हवामानात होणारे बदल शेळ्यांच्या

आरोग्यासाठी घातक ठरत आहेत. सध्याच्या काळात

शेळ्यांची काळजी घेताना गोठे, शेळ्यांचे आहार

आणि आरोग्य व्यवस्थापनेकडे लक्ष दिले पाहिजे.

16) गोठ्यातील व्यवस्थापन

1) अजूनही बहुसंख्य शेळी पालकांकडे शेळ्यांसाठी स्वतंत्र गोठा दिसून येत नाही. इतर जनावरांच्या गोठ्यातच शेळ्या बांधणे, झाडाखाली शेळ्या बांधल्या जातात. वादळ पाऊस किंवा अति थंडीच्या काळात शेळ्यांना घरातच दाटीवाटीने ठेवले जाते.

2) सध्याच्या हवामानात शेळ्यांचे थंडीपासून तसेच आर्द्रतायुक्त हवेपासून बचाव करण्यासाठी शेळ्यांच्या गोठ्यात ऊबदार वातावरण राहावे म्हणून साधारण 2 ते 3 फूट उंचीपर्यंत 1000 ते 1500 वॅटचे बल्ब लावावेत.

3) थंड गोठ्यात शेकोटी लावून तापमान वाढविता

येते. बोचऱ्या वऱऱ्यापऱसून संरक्षण करण्यऱसऱठी गोठ्यऱसोबती रिकऱम्यऱ बऱरदऱनऱचे कुंपण करऱवे.

4) शेळ्यऱ बसण्यऱची जऱगऱ मलमूत्रऱमुळे ओली होते. ही ओल फुफ्फुसदऱह, कमरेचऱ अर्धऱंगवऱयू तर छोट्यऱ करडऱंमध्ये गऱरठल्यऱने मृत्यूसुद्धऱ येऊ शकतो. त्यऱसऱठी शेळ्यऱंनऱ बसण्यऱसऱठी गोठ्यऱत मचऱण तयऱर करऱवे.

5) रऱत्रीच्यऱवेळी गोठ्यऱत वऱळलेले गवत, उसऱचे पऱचट, भऱतऱचऱ पेंडऱ किंवऱ रिकऱमे बऱरदऱन अंथरऱवे जेणेकरून जमिनीतील गऱरवऱ व ओलसरपणऱ यऱचऱ शेळ्यऱंनऱ त्रऱस होणऱर नऱही.

6) ओलसर ठिकऱणी ऱऱठवड्यऱतून ँक दोन वेळऱ चुन्यऱची भुकटी भुरभुरऱवी. त्यऱमुळे गोठ्यऱत ऱसलेले

जीवाणू, विषाणू यांचा प्रादुर्भाव कमी करता येतो.
गोठ्याची जागा कोरडी ठेवण्यास मदत होते.

7) ऊन पडल्यानंतर शेळ्या गोठ्याच्या बाहेर
काढाव्यात म्हणजे गोठे सुकण्यास मदत होते.

8) शेळ्यांचा कळप मोठा असेल आणि शेळ्यांमध्ये
हगवणीची समस्या असेल तर गोठे साफ करताना
जंतुनाशकाचा वापर करावा.

9) शेळ्यांचा गोठा कोरडा व उबदार राहिल यासाठी
योग्य काळजी घ्यावी म्हणजे शेळ्यांना फुफ्फुसदाह,
सर्दी, शारीरिक तापमान कमी होणे यासारख्या
आजारांपासून वाचविता येईल.

A)शेळ्यांचे आहार व्यवस्थापन

1) आपल्याकडे बहुसंख्य शेळ्या या चराऊ पद्धतीने पाळल्या जातात, त्यामुळे शेळ्यांना चरावयासाठी नेताना काळजी घ्यावी.

2) प्रामुख्याने सकाळच्या वेळी हवेत धुक्याचे प्रमाण जास्त असते, गवतावरही दव पडलेले असते. याचा विपरीत परिणाम शेळ्यांवर होतो. शेळ्यांना श्वसनाचे आजार उदा. सर्दी, खोकला, घशाचा दाह, फुफ्फुसदाह होतो. गवतावरील दवामुळे ओठावर व नाकावर मावा येणे व त्याचे रूपांतर जखमांमध्ये होणे या समस्या दिसतात. हे लक्षात घेऊन चांगले ऊन पडल्यावरच शेळ्यांना चरावयास न्यावे.

3) जर हवामान आर्द्रतायुक्त व थंड असेल तर शेळ्यांना गोठ्यामध्ये चारापाणी करावे.

4) चारा उपलब्ध नसल्यास कडुलिंब, बाभूळ, शेवरी, शेवगा, पिंपळ, उंबर यासारख्या झाडांच्या पाल्याचा वापर करावा.

5) निसर्गतः शेळ्यांमध्ये झाडपाल्यातील टॅनीन नावाचा विषारी घटक पचविण्याची क्षमता आहे. मात्र या झाडपाल्यांचा योग्य प्रमाणात शेळ्यांच्या आहारात वापर करावा. जास्त पाण्याचे प्रमाण असलेला झाडपाला वापरताना तो थोडा सुकवून शेळ्यांना द्यावा.

6) शेळ्यांना कुठल्याही प्रकारचा हिरवा चारा देताना पाल्याचे प्रमाण 60 ते 70 टक्क्यांपेक्षा जास्त असू नये, याची दक्षता घ्यावी म्हणजे पोटफुगी, अतिसार असे आजार होणार नाही.

7) येत्या काळात चाराटंचाई लक्षात घेऊन शेळ्यांच्या आहारासाठी भाताचा पेंडा, गव्हाचे काड, सोयाबीन, तूर, हरभरा यांचा भुसा, भुईमुगाचा वाळलेला पाला, कडबा यांची साठवणूक करून ठेवावी. शक्य असेल तेथे लिंब, बाभूळ, सुबाभूळ, दशरथ, लसूण घास, सौंदळ, यांचा पाला, तसेच शेंगा वाळवून साठवून ठेवाव्यात.

B) स्वच्छ पाणी द्या, लसीकरण करा

1) पाऊस व थंड हवामान या प्रतिकूल परिस्थितीत शेळ्यांना प्रामुख्याने श्वसन संस्थेचे आजार जास्त प्रमाणात होतात. त्यात सर्दी, खोकला कायम दिसून येतो. अशा वेळी शेळ्यांचा नाकावरून टर्पेटाईनचा बोळा फिरवणे उपयुक्त ठरते. मात्र तरीदेखील सर्दी आटोक्यात न आल्यास पशुवैद्यकांच्या सल्ल्याने

प्रतिजैविकांचा वापर करण्यात यावा.

2) थंड हवामानात शेळ्यांना पिण्यासाठी स्वच्छ व कोमट पाण्याचा पुरवठा करावा. त्यात पोटॅशियम परमॅंगनेटचा योग्य प्रमाणात वापर करावा. जेणेकरून पाण्याद्वारा होणारा जंतुसंसर्ग टाळता येईल.

3) घटसर्पासारख्या रोगाचा प्रादुर्भाव शेळ्यांमध्ये फारसा दिसून येत नाही मात्र असा प्रादुर्भाव दिसून आल्यास आजारी शेळ्यांना ताबडतोब वेगळे करावेत. इतर शेळ्यांना लसीकरण करून घ्यावेत.

4) सध्या पीपीआर रोगाचा प्रादुर्भाव मोठ्या प्रमाणावर दिसून येतो आहे. त्यासाठी लसीकरण करावे. या आजाराची लक्षणे बऱ्याचदा बुळकांडी आजारासारखे वाटते त्यामुळे शेळ्यांना एकाच वेळी

बुळकांडी व सर्दी अशी लक्षणे दिसून आल्यास तातडीने पशुवैद्यकांच्या सल्ल्याने उपचार करावेत.

C)करडांना जपा शेळीपालनातील नफा वाढवा...

गाभणकाळातील शेळ्यांचा आहार

नवजात करडाची जन्मानंतर तत्काळ घ्यावयाची काळजी

चाऱ्याचे नियोजन

करडांचे संगोपन करताना ...

शेळीपालनातील नफ्याचे प्रमाण हे करडांच्या संख्येवर, मरतुकीच्या प्रमाणावर ठरते. करडांना सुरवातीला उत्तम प्रतीचे वाळलेले गवत किंवा द्विदल वर्गातील हिरवी वैरण द्यावी. करडू 25 दिवसांचे असल्यापासून थोडा खुराक सुरू करावा.

17) गाभणकाळातील शेळ्यांचा आहार:-

1) चांगल्या वजनाची, सशक्त करडं जन्मण्यासाठी शेळीच्या गाभणकाळातच तिचे योग्य व्यवस्थापन करावे. गाभण शेळ्यांना सहज पचणारा चारा, योग्य प्रमाणात पशुखाद्य द्यावे. या आहारातील पोषणमूल्यांचा वापर गर्भाच्या वाढीसाठी; तसेच शेळीच्या शरीरातील पोषणमूल्यांचा साठा वाढविण्यासाठी होईल.

2) जसजसे व्यायण्याची तारीख जवळजवळ येईल तसतसे चान्याव्यतिरिक्त पोषणमूल्यांच्या पुरवठ्यासाठी अधिक खुराकाचा पुरवठा करावा.

3) गाभण शेळीस गाभणकाळाच्या 90 दिवसांनंतर जादा खुराक देण्याची गरज असते. गाभणकाळात जर उत्तम प्रतीचा चारा व खुराक दिला गेला नसल्यास अशक्य व लहान करडं जन्माला येतात किंवा पिलांचा गर्भाशयातच मृत्यू होतो.

4) गाभणकाळाच्या शेवटच्या 3 ते 4 आठवड्यांमध्ये गर्भाशयातील पिलांच्या उत्तम वाढीसाठी उत्तम प्रतीच्या चान्याबरोबरच दररोज 250 ते 350 ग्रॅम खुराक द्यावा. विशेषतः जुळे किंवा तिळे देणाऱ्या शेळीची गाभणकाळात जास्तीची काळजी घ्यावी.

5) शेळी व्यायण्यापूर्वी एक महिना अगोदर शेळीस आंत्रविषार लस द्यावी.

6) गाभणकाळातच योग्य ती काळजी घेतल्यामुळे

जन्मणारी करडं ही सशक्त, वजनदार, चपळ
जन्मतात. या करडांची पुढील वाढही झपाट्याने होते.

18) नवजात करडाची घ्यावयाची काळजी

1) जन्मानंतर पहिल्या 24 तासांत करडांची विशेष काळजी घ्यावी लागते. या वेळी करडांना जास्त ऊर्जेची गरज असते. तसेच नवीन वातावरणातील बदलाशी जुळवून घेणे महत्त्वाचे असते.

2) सर्वसाधारणपणे शेळी व्यायल्यानंतर तिच्या पिलास चाटून स्वच्छ व कोरडे करते. जर असे दिसून आले नाहीतर मात्र अशा करडांना कोरड्या टॉवेलने पुसून स्वच्छ करावे. जर टॉवेल उपलब्ध नसेल तर वाळलेल्या मऊ गवताचा वापर करून करडाचे शरीर कोरडे करावे. करडांचे शरीर कोरडे करताना होणाऱ्या घर्षणामुळे श्वासोच्छवास व्यवस्थित होण्यास मदत होते.

3) जन्मानंतर पहिल्या 20 मिनिटांत पिलू उभे राहून दूध पिण्यासाठी प्रयत्न करतात. जर पिल्ले अशक्त असतील तर त्यांना चिक पिण्यासाठी आपल्या मदतीची गरज असते.

4) करडांची नाळ 2 ते 3 इंच अंतरावर निर्जंतुक कात्री किंवा ब्लेडने कापून त्यास टिंकचर आयोडीन किंवा जंतुनाशक लावावे. म्हणजे नाळेमधून जंतुसंसर्ग होणार नाही, करडू आजारी पडून दगावणार नाही.

5) नवजात करडास जन्मल्यानंतर अर्धा ते एक तासामध्ये चिक पाजावा. करडास स्वतःहून व्यवस्थित पिता येत नसल्यास चिक बाटलीत काढून निपल असणाऱ्या बॉटलने थोडा थोडा ठसका न

लागता पाजावा. करडाच्या वजनाच्या 10 टक्के चिक दिवसातून 3 ते 4 वेळा विभागून पिण्यास द्यावा. या चिकातून करडाच्या आरोग्यासाठी आवश्यक असणारी रोगप्रतिकारशक्ती तसेच मोठ्या प्रमाणात जलद वाढीसाठी आवश्यकता असणारी प्रथिने, जीवनसत्त्व, लोह इ. घटक मुबलक प्रमाणात मिळतात.

6) जर करडाच्या आईस चिक नसेल तर दुसऱ्या शेळीचा चिक उपलब्ध असल्यास पाजावा किंवा पाणी 264 मि.लि.+ दूध 575 मि.लि. + एरंडी तेल 2. 5 मि.लि. + 1 अंडे + 10,000 आय यु जीवनसत्त्व ""अ" + ऍरोमायसीन 80 मि. ग्रॅम यांचे मिश्रण दिवसातून 2 ते 3 वेळा विभागून द्यावे.

7) चिक पाजून झाल्यानंतर त्या करडाचे तोंड

कापडाने पुसून घ्यावे किंवा पाण्याने धुऊन घ्यावे.
कारण चिकटपणामुळे माश्या बसतात, मुंग्यांचा
प्रादुर्भाव होतो.

8) नवजात करडाचे पोट लहान असल्यामुळे त्यांना
थोड्या थोड्या अंतराने सतत दूध देणे गरजेचे असते.
दूध दिवसातून कमीत कमी चार वेळा द्यावे. नवजात
करडांना जर दिवसभर त्यांच्या आईसोबत ठेवल्यास
करडं गरजेनुसार दूध पिऊ शकतात.

9) नवजात करडास पाच दिवसांनंतर करडाच्या
वजनाच्या 100 टक्के इतके दूध पाजावे किंवा
करडास व्यवस्थित पचन होऊन त्या प्रमाणात दूध
पाजावे. करडाच्या आईस दूध नसेल तर दुसऱ्या
शेळीचे दूध पाजवावे. शेळीचे दूध उपलब्ध नसेल तर
गायीचे दूध उपयुक्त ठरते.

10) दुसऱ्या आठवड्यापासून करडे दूध प्यायल्यानंतर आईजवळ थांबत नाही. दूर जाऊन विश्रांती घेतात किंवा खेळतात, बागडतात. त्यामुळे त्यांच्या शरीरांची हालचाल वाढते. परंतु, गरजेच्या प्रमाणात शेळीचे दूध उत्पादनात वाढ होत नाही.

11) शेळीचे दूध उत्पादन कमी असेल तर करडाच्या वाढीवर प्रतिकूल परिणाम होतो आणि त्यांची तीव्रता जुळ्या/ तिळ्या करडांच्या बाबतीत अधिक जाणवते. अशावेळी उच्चप्रतीचा प्रथिनांचे प्रमाण 20 ते 22 टक्के असलेल्या खुराक करडांना द्यावा. त्यामुळे करडे खाण्याचा प्रयत्न करतात.

12) करडांना पहिल्या आठवड्यात वेगळे पाणी पिण्यासाठी देण्याची आवश्यकता नसते. त्यानंतर

मात्र लहान भांड्यामध्ये पाणी गरजेनुसार द्यावे.

A) चाऱ्याचे नियोजन

1) करडे वयाच्या 1 ते 2 आठवड्यांपासून चारा चघळण्यास सुरवात करतात. करडांना सुरवातीला उत्तम प्रतीचे वाळलेले गवत किंवा द्विदल वर्गातील हिरव्या वैरण (लसूणघास, शेवरी, सुबाभूळ) द्यावी. वैरणीच्या लहान पेंढ्या बांधून भिंतीजवळ करडाच्या तोंडाला पोहोचतील अशा उंचीवर अधांतरी लटकून ठेवाव्यात. असा चारा करडं आवडीनं खाऊ लागतात. गरजेनुसार त्याचे प्रमाण हळूहळू वाढवावे. त्यामुळे कोटीपोटातील उपयुक्त जीवाणूंची वाढ व विकास होतो.

2) करडांना आईपासून आठ आठवड्यांनी वेगळे करावे. त्यांना उत्तम प्रतीच्या चाऱ्याबरोबरच थोड्या

प्रमाणात पशुखाद्य देण्यास सुरवात करावी.

3) लहान करडांना एकदम जास्त प्रमाणात हिरवा चारा कोवळे गवत खाण्यास देऊ नये. यामुळे हगवण तर लागेलच परंतु करडांना आंत्रविषार होण्याची भीती असते. यासाठी फक्त जास्त कोवळा चारा खाण्यास देऊ नये.

4) करडू 25 दिवसांचे असल्यापासून थोडा थोडा (50 ग्रॅम) खुराक द्यावा. खुराकातील प्रथिने मिळाल्यामुळे करडांची वाढ झपाट्याने होण्यास मदत होईल. करडांना चांगल्या प्रतीचा चारा आहारात दिल्यास (लसूणघास, बरसीम) करडांची वाढ झपाट्याने होते. खुराकावरील खर्च कमी करता येतो.

5) करडांच्या वाढत्या वयाबरोबर दैनंदिन आहारातील खुराकाचे प्रमाण 50 टक्केपर्यंत वाढवावे. सर्वसाधारणपणे दोन महिन्यांपर्यंत करडाचे 8 किलो किंवा मूळ वजनाच्या चारपट वजन मिळू शकते.

6) करडांच्या वाढीचा वेग पहिल्या दोन महिन्यांत शेळीच्या दूध उत्पादनाच्या समप्रमाणात असतो. त्यानंतरच्या काळात करडांचे दूध हळूहळू बंद करून खुराक व वैरणीवर जोपासना करावी.

7) पौष्टिक आहार व व्यवस्थापनावर वयाच्या तीन महिन्यांपर्यंत करडाचे वजन 15 किलो अपेक्षित आहे.

8) पहिल्या तीन महिन्यांतील करडांची वाढ पूर्णपणे आहारावर अवलंबून असते. त्यामुळे मृत्यूच्या प्रमाणात घट करण्यासाठी व जलद वाढीसाठी आहार

व्यवस्थापनाची अधिक काळजी घेणे गरजेचे आहे.

9) वयाच्या एक वर्षापर्यंत अपेक्षित असलेल्या वजनापैकी 65 टक्के वजन पहिल्या तीन महिन्यांत मिळते. त्यापैकी सर्वाधिक 43 टक्के वजन पहिल्या, 28 टक्के दुसऱ्या, 29 टक्के तिसऱ्या महिन्यात मिळते.

B)करडांचे संगोपन करताना ...

1) स्वतःच्या करंडाचा अस्वीकार करण्याचे प्रमाण पहिल्यांदा व्यायलेल्या शेळ्यांमध्ये अधिक प्रमाणात दिसते. टाकून दिलेले किंवा आई मेलेल्या करडांचे संगोपन करून वाढवणे थोडे कठीण काम आहे. कारण अनाथ करडांचा दुसऱ्या शेळ्या स्वीकार करत नाहीत.

2) यासाठी ज्या शेळीचे करडू गेले आहे, अशा शेळीच्या अंगावर अनाथ करडाला पाजावे. पाजतेवेळी डोळ्यावर पट्टी बांधावी.

3) शेळी तिच्या करडाला तिच्या वासावरून ओळखते. त्यामुळे अनाथ करडाच्या अंगावर व शेळीच्या नाकावर थोडे तिचेच दूध काढून चोळावे म्हणजे शेळी अनाथ करडाचा स्वीकार करते.

4) हे शक्य नसेल तर दुसऱ्या शेळीचे, गार्डचे दूध काढून पाजावे.

19) शेळीनिवड आणि तांत्रिक मार्गदर्शन

शेळीपालनासाठी उस्मानाबादी आणि संगमनेरी शेळी चांगली आहे. शेळ्या विकत घेताना पशुतज्ज्ञांच्या सल्ल्यानुसार खरेदी कराव्यात. एकदा वेत झालेली (व्यायलेली) शेळी विकत घेणे चांगले असते. तिची आई जुळी करडे देणारी शेळी मिळत असेल, तर अशा शेळीची पैदास विकत घेणे चांगले असते.

दुभती शेळी निवडताना तिचे वय, करडांची संख्या, दुधाचे प्रमाण इत्यादी गोष्टींकडे लक्ष द्यावे. दुभती शेळी चपळ असावी. शेळीपालनाचे यश पैदाशीसाठी वापरलेली शेळी व बोकड यावर अवलंबून आहे, म्हणून उत्पादनाच्या उद्दिष्टांसाठी योग्य शेळी व बोकडांची निवड करावी.

शेळी आकाराने मोठी असावी. तिची मान लांब असावी. तोंडापासून शेपटीपर्यंत असणारा लांबपणा

हेही महत्त्वाचे लक्षण आहे. केस मऊ व चमकदार दिसणारे असावेत. बांधा मोठा असावा, जेणेकरून दोन किंवा अधिक करडांना शेळी आपल्या गर्भाशयात जोपासू शकेल.

शेळीचे सर्व दात बळकट व सुस्थितीत असावेत. शक्यतो एक ते दोन वर्षे वयाचीच (दोन ते चार दाती) शेळी विकत घ्यावी. पाय सरळ, पिळदार व खूर (टाचा) उंच असावेत. चरताना अंतर पार करण्यासाठी मजबूत पायांचा उपयोग होतो.

शेळी विकत घेताना तिची कास नीट पारखून घ्यावी. तिला कासदाह तर नाही ना, याची तपासणी करावी. दुभत्या शेळीची धार काढून पाहावी. दुधाचे प्रमाण, दुधाचा रंग, कासेवर सूज या गोष्टी पारखून घ्याव्यात.

20) करडू आहार, प्रथिनयुक्त खुराक, मृत्यू चे प्रमाण आणि कारणे, व्यवस्थापन

- करडांना द्या सकस आहार
- प्रथिनयुक्त खुराक देण्याचे फायदे
- प्रथिनयुक्त खाद्य देताना
- नवजात करडांतील मृत्यूचे प्रमाण
- करडांमधील मरतुकीची कारणे
- करडांचे व्यवस्थापन

शेळीपासून वेगळे होण्यापूर्वीच्या करडांच्या वजन वाढीसाठी प्रथिनयुक्त खाद्य द्यावे. या खाद्यामुळे जुळे व तिळे असणाऱ्या पिलांमध्ये उत्तम वाढ होते. या खाद्यामध्ये प्रथिनांचे प्रमाण दोन टक्के इतके असावे.

करडांना सकस आहार देताना प्रथिनयुक्त खाद्यामध्ये प्रथिनांचे प्रमाण 18 टक्के आणि एकूण पचनीय पदार्थांचे प्रमाण 75 टक्के इतके असावे. शेळीपासून वेगळे केलेल्या पिलास उत्तम वाढीसाठी अधिक पोषणतत्त्वांची गरज असते. अशी पोषणतत्त्वांचा पुरवठा करण्यासाठी करडांना दूध पाजणे बंद करण्याआधीपासूनच प्रथिनयुक्त खुराक द्यावा.

● प्रथिनयुक्त खुराक देण्याचे फायदे

1) शेळीपासून वेगळे होण्यापूर्वीच्या करडांच्या वजन वाढीसाठी प्रथिनयुक्त खाद्य द्यावे. विशेषतः जुळे व तिळे असणाऱ्या पिलांमध्ये उत्तम वाढ होते. या खाद्यामध्ये प्रथिनांचे प्रमाण दोन टक्के इतके असते.

2) प्रथिनयुक्त खाद्य देण्यामुळे पिलांचे प्रतिदिन वजन झपाट्याने वाढण्यास मदत होते.

3) कमी वयात विक्री करण्याइतपत करडांचे वजन वाढते.

4) वसंत ऋतूमध्ये जन्मलेल्या (21 मार्च ते 22 जून) करडांमध्ये उन्हाळ्यात उष्णतेमुळे येणारा ताण कमी होण्यास मदत होते. उन्हाळ्यातही करडांचे वजन वाढते. नफ्यामध्ये वाढ होण्यास मदत होते.

5) शेळीपासून करडास वेगळे केल्यास करडांवर एक प्रकारचा ताण येतो. प्रथिनयुक्त खाद्य करडांना शेळीपासून वेगळे करण्यापूर्वीपासून दिल्यामुळे ताण येण्याचे प्रमाण कमी होते. यामुळे वजनात झपाट्याने वाढ होऊन करडे लवकर पैदासक्षम बनतात.

● प्रथिनयुक्त खाद्य देताना

1) शेळ्या, करडांना नेहमी प्रथिनयुक्त खाद्याची सवय लागते.

2) प्रथिनयुक्त खाद्य देताना उत्पादन खर्च व वजनवाढ या बाबींचा विचार करून प्रथिनयुक्त खाद्य द्यावे. जेणेकरून नफा वाढेल. खाद्य व वजनवाढ यांचे प्रमाण 5:1 असे असावे.

3) बाजारपेठेत करडाच्या किती किमान वजनाला मागणी आहे, याचा विचार करून करडांचे व्यवस्थापन करावे.

4) करडे खाद्य घटक चाटण्याचे लवकर शिकतात. करडांमध्ये कोठीपोटीचे कार्य लवकर सुरू होण्यास मदत होते, त्यामुळे झपाट्याने व अधिक

वजनवाढीसाठी प्रथिनयुक्त खाद्य 3 ते 5 आठवडे वयापासून देणे अत्यंत गरजेचे आहे.

● नवजात करडांतील मृत्यूचे प्रमाण

1) मोठ्या शेळ्यांपेक्षा नवजात करडांमध्ये मृत्यूचे प्रमाण अधिक आढळते, त्यामुळे करडाची अधिक काळजी घ्यावी.

2) नवजात पिलांचा मृत्यू 50 टक्के पहिल्या महिन्यात तर 25 टक्के मृत्यू पहिल्या आठवड्यामध्ये होतो. नंतर करडांना दूध पाजणे बंद केल्यामुळे वयाच्या 3 ते 5 महिने या वयात मृत्यूचे प्रमाण जास्त असते.

3) संकरित शेळ्या व भारतीय शेळ्यांमध्ये करडाच्या

मृत्यूचे प्रमाण 10 ते 74 टक्के इतके असते. फेब्रुवारी ते एप्रिल व ऑक्टोबर ते डिसेंबर महिन्यात करडांच्या मृत्यूचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून आले आहे.

4) शेळीपालनामध्ये करडांची 10 टक्के मरतूक ही नैसर्गिक मानली जाते. यापुढील मृत्यूचे प्रमाण शेळीपालनातील तोटा वाढवण्यास कारणीभूत ठरते.

● करडांमधील मरतुकीची कारणे

1) शेळीचे गाभण काळातील कुपोषण झाल्यामुळे अशक्त करडे जन्मास येतात.

2) शेळीला गाभण काळात रोगप्रतिबंधक लसीकरण केलेले नसणे.

- 3) करडांना जन्मतः चीक कमी मिळणे.
- 4) शेळीला दूध कमी असणे.
- 5) अस्वच्छ परिसरामुळे होणारा जंतांचा आणि रोगांचा प्रादुर्भाव.
- 6) पिण्यासाठी अस्वच्छ पाण्याचा वापर.
- 7) गोठ्यातील दमट वातावरण, अति थंड हवामान.
- 8) करडांसाठी गोठ्यातील अपुरी जागा.
- 9) दूध पाजण्यासाठी, पाण्यासाठी अस्वच्छ

भांड्याचा वापर.

10) करडांमध्ये न्यूमोनिया, हगवण इ. कोलाय प्रादुर्भाव, मावा, देवी, आंत्रविषार, सांधेदुखी, कॉक्सिडीओसीस या आजारांचा प्रादुर्भाव.

11) करडांमध्ये क्षार व जीवनसत्त्वे यांच्या अभावामुळे रोगप्रतिकार शक्तीचा अभाव.

● करडांचे व्यवस्थापन

1) करंडाचे खूर वेळोवेळी कापून घ्यावेत. जेणेकरून करडामध्ये पायाच्या समस्या, लंगडणे, फुटरॉट असा समस्या उद्भवणार नाहीत.

2) शिंगाचा त्रास होऊ नये म्हणून वयाच्या दोन

आठवड्यांत शिंगकळ्या जाळून घ्याव्यात.

3) कळपामध्ये जास्तीचे नर असतील तर ते समस्या निर्माण करतात म्हणून जास्तीच्या नरांचे खच्चीकरण करून घ्यावे. वयाच्या चौथ्या आठवड्यात नराचे खच्चीकरण करावे.

21) हिवाळ्यात शेळ्या-मेंढ्यात होणारे आजार व घ्यावयाची काळजी

शेळी -मेंढीपालन व्यवसायामध्ये जसे संगोपन व व्यवस्थापन याला महत्व आहे. तसेच शेळ्यांचे आरोग्य सुध्दा तितकेच महत्वाचे आहे. जेथे शेळी-मेंढीपालन हा एक व्यवसाय म्हणून मोठ्या प्रमाणात केले जातो, तेथे कळपातील जनावरांना वेगवेगळ्या ऋतूत साथीच्या व इतर रोगांची लागण होऊन शेळ्या-मेंढ्यांच्या मृत्यूमुळे फार मोठे आर्थिक नुकसान होवू शकते. शेळी-मेंढीपालन व्यवसायिकांना शेळ्या-मेंढ्यांना होणारे रोग, त्याची लक्षणे तसेच उपचार व प्रतिबंधात्मक उपाय माहित असल्यास मरतुकीवर नियंत्रण ठेवता येईल व मिळणा-या उत्पन्नात चांगली वाढ होईल. हिवाळ्यामध्ये शेळ्या-मेंढ्यांना प्रामुख्याने आंत्र विषरक्तता (ET), संसर्गजन्य, न्युमोनिया , मवा (Contageous ECthyma) फुट रॉट , सांसर्गिक गर्भपात , बाह्यकृमी , करडांची हगवण , इनफेकशस

केन्याटायटीस (पिंक आय) असे विविध प्रकारचे आजार होतात. आता आपण प्रत्येक आजाराची लक्षणे व त्याची घ्यावयाची काळजी समजून घेऊया.

आंत्र विषरक्तता

या रोगास एन्ट्रोटॉक्सीमिया व काही ठिकाणी भूल देखील म्हणतात. हा आजार विषाणूमुळे (Classtradium pusfringens type C' and 'D') होतो. अचानक खाण्यात होणा-या बदलामुळे किंवा तणावामुळे हा रोग उद्भवतो.

लक्षणे

शेळीचे पोट दुखते यामुळे शेळी वारंवार उट-बस करते. कृचितप्रसंगी धनुष्याकृती होतो व कधी कधी हगवण देखील सुरू होते. या आजाराची रोगबाधा ही प्रमुख

तीन ठळक स्वरूपात आळलून येते.

अतितीव्र स्वरूप : सामान्यतः करडात आढळून येते.
रोगाचा कालावधी हा २४ तासापेक्षा देखील कमी
असतो आणि पुष्कळदा लक्षात देखील येत नाही व ते
दगावते.

तीव्र स्वरूप : सामान्यतः लक्षणे ही सारख्याच
स्वरूपाची आढळतात, परंतू तीव्रता कमी असते.
रोगाचा कालावधी हा ३ ते ४ दिवसांचा असतो.
उपचाराअभावी काही जनावरे मरण पावतात.
रोगबाधा साधारणतः प्रौढ जनावरांत आढळून येते.
रोगबाधेचा लसीकरण झालेल्या शेळ्या-मेंढ्यांच्या
कळपातदेखील आढळून येतो.

दिर्घकालीन बाधा : वारंवार कळपातील शेळ्या-मेंढ्या
आजारी पडताना आढळतात. साधारणतः प्रौढ
शेळ्या बळी पडतात. आजारी शेळ्या मलून

मरणासन्न दिसतात. हगवण वारंवार होत असल्याने शेळ्या-मेंढ्यांच्या वजनात घट होते. हा आजार टाळण्यासाठी पुढीलप्रमाणे रोगप्रतिबंधक उपाय व काळजी घेतली पाहिजे.

करडू ४ ते ६ आठवड्याचे झाल्यावर लसीची पहिली मात्रा टोचून घ्यावी. बुस्टर लस १५ दिवसांनी लावावी व त्यानंतर ६ महिन्यांनी लसीकरण आवश्यक करून घ्यावे. कळपात रोगबाधेची नोंद झाली असल्यास लसीकरण दर ४ महिन्यांनी करून घ्यावे.

फार्मवर नवीन शेळ्या आढळल्यास त्यांना विनाविलंब लसीकरण करून घ्यावे. त्यानंतरच शेळ्या कळपात सोडाव्यात. शक्यतो लसीकरण कार्यक्रम असा आयाजित करावा की शेळ्या-मेंढ्या विण्यापूर्वी २ ते

३ आठवडे लस टोचणीची वेळ राहिल, जेणेकरून नवजात पिल्ल्यांना आईकडून रोगप्रतिकारशक्ती प्राप्त होईल.

शेळ्या-मेंढ्यात होणारा दुसरा महत्वाचा आजार म्हणजे मवा (Contagious Ecthyma) होय. हा एक विषाणूमुळे होणारा सांसर्गिक रोग आहे. रोगाचा प्रसार शेळ्या-मेंढ्यांच्या कळपात अतिशय झपाट्याने होत असतो. रोगप्रसारात पिडीत जनावरांचा संपर्क अथवा प्रक्षेत्रावरील अवजारे मदत करतात. या रोगाची विशिष्ट लक्षणे म्हणजे शेळ्या-मेंढ्यांच्या त्वचेवर पिटिका आणि पुटिका आढळतात. कृचितप्रसंगी नाकपुड्या व डोळ्यात देखील दिसतात. त्यानंतर याचे रुपांतर पुटिकांत होते व त्यावर जाड खपली धरली जाते. आजारी कोकरांना दूध ओढता येत नाही व चारा देखील खाता येत नाही. खाता न आल्याने अशी कोकरे व शेळ्या-मेंढ्या झपाट्याने

कमजोर होतात व वजनात घट होते.

हा आजार झाल्यास लागण झालल्या शेळ्या-मेंढ्या (ICCO) कळपातून वेगळ्या कराव्यात व इतर आजारी जनावरांचा उपचार सुरू करावा, जेणेकरून कळपातील इतर निरोगी शेळ्या-मेंढ्यांना या रोगाची लागण होणार नाही.

संसर्गजन्य न्यूमोनिया

रोगाचा प्रादुर्भाव कोणत्याही ऋतूत आढळत असला तरी हवामान थंड झाल्यावर रोगाचे प्रमाण वाढलेले आढळतात .

लक्षणे

रोगपिडीत शेळी मलून दिसते. शारीरिक तापमान वाढलेले असते. श्वास घेण्यास त्रास होतो आणि शारीरिक वजन घटल्यास नाकाव्दारे सतत विसर्ग वाहतो. जनावर वरचेवर खोकते आणि झपाट्याने कमजोर होत जाते.

हा आजार शेळ्या-मेंढ्यांना झाल्यास आजारी जनावरांना कळपातून वेगळे करावे व तज्ज्ञपशुवैद्यकाकडून औषधोपचार करून घ्यावा.

सांसर्गिक गर्भपात

शेळ्या-मेंढ्यांमध्ये हा आजार प्रामुख्याने conflylductor , leptoprosis disteria मुळे होतो .सांसर्गिक गर्भपात कमी करण्याकरीता शेळ्या-मेंढ्यांच्या कळपासाठी पुरेशी जागा असायला हवी. कळपाचे विभाजन करून ठेवल्यास हिवाळ्यामध्ये हे

आजार कमी प्रमाणात पसरतात. शक्यतो दुषित खाद्य, पाणी आणि चारा शेळ्या-मेंढ्यांना देणे टाळावे.

इन्फेक्शस केरेंटायटीस (पिंक आय)

यालाच डोळे येणे असेही म्हणतात. जिवाणूमुळे (Momela bewa) हा आजार होतो. रोगाचा पूर्वकाळ सामान्यतः २ ते ३ दिवसांचा असतो. डोळे जनावरे डोळे बंद ठेवतात. शारीरिक तापमानात सौम्य प्रमाणात वाढ होते. एक ते दोन दिवसात डोळ्याच्या मध्यभागी पांढरा पडदा दिसू लागतो. काहीवेळा डोळा फुटून जातो व अंधत्व येते. परंतू २ ते ३ आठवड्यात दृष्टी पूर्ववत होते.

आजार कमी करण्यासाठी लागण झालेल्या शेळ्या-मेंढ्यांना तात्काळ

वेगळे करावे व पुशुवैद्यकांच्या साहाय्याने उपचार सुरू करावेत.

करड्यांची हगवण

प्रक्षेत्रावरील करडात आढळून येणारा हा सामान्य आजार असून त्याची प्रमुख लक्षणे म्हणजे अतिसार आणि जंतूरक्तता ही होत. करडांचे मृत्यु होत असल्याने रोगाचे आर्थिक महत्व खूप आहे.

अणूजवांचे उगमस्थान म्हणजे पिडीत जनावरांची विष्ठा तसेच करडांना अणूजवांचा संसर्ग हा गादी म्हणून टाकलेले गवत दुषित होऊन होतो.

दुधाची भांडी अस्वच्छ असणे, कळपातील रोगपिडीत करडे, शेळ्यांची कास व बाह्य भाग चाटल्याने हा या आजाराच्या लक्षणात प्रामुख्याने पहिल्या ४ दिवसात सामान्यतः जंतूरक्तता अतिसार आढळून येत असतो.

बाधा तीव्र स्वरूपाची असते व अतिसार २४ ते ९६ तास टिकतो. पिडीत करडू मलूल व अशक्त भासते. सुरुवातीस शारीरिक तापमान वाढलेले असले तरी करडू मरणासन्न झाल्यावर शारीरिक तापमान असाधारण होते. काही करडांत अतिसार किंवा रक्तमिश्रित हगवण दिसते.

रोगमुक्त करडात जंतूचे स्थानिकरण सांध्यात होते आणि यामुळे गुडघे सुजतात. करडांना चालता येत नाही व त्यातच त्यांचा मृत्यू ओढवतो. रोगप्रतिबंधक उपाय रोगबाधेची कारणे शोधत न बसता कळपात हगवण आढळल्याबरोबर पिडीत करडू तात्काळ वेगळे काढावे व तज्ज्ञ पशुवैद्यकाकडून उपचार सुरू करावेत. शक्य असल्यास संपर्कात असलेली पिले कळपातून वेगळी करून स्वच्छ ठिकाणी स्थानांतरीत केल्यास हगवणीचा त्रास असणा-या कळपाचे बेड निर्जंतुक करता येतील. बंदिस्त पध्दतीने ठेवलेल्या

करडात रोगबाधेचा पिल्ले थंड पडणार नाहीत याकडे लक्ष पुरवावे.

पिल्ले जन्मताच ६ तासांच्या आत त्यांना आईचा चीक पिण्यास मिळणे आवश्यक आहे. पिल्लांचे सारख्या वयाचे गट पाडावेत. गादी म्हणून पसरविलेले गवत स्वच्छ आणि कोरडे असावे. दुध काढण्याची भांडी, दुध पाजण्याची भांडी दरवेळेस स्वच्छ व निर्जंतुक असावीत. नवजात पिल्लांना गवत चघळू द्यावे आणि २ आठवड्यांनंतर धान्यपदार्थ द्यावेत.